

de la Revue Arménienne HANTESS
au Couvent des R.R. P.P. Ménéharistes
à VIENNE

VII Méchitharistengasse

ՀԱՅԿԵԼԵԱՆ

ՄԱՍՈՒՆ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական եւ Քաղաքական

ՀԱՅԿԵԼԵԱՆ

1897

ԹԻԻ 20

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 15

ԽՄԲԱԳԻՐ - ՏԵՐԷՆ
Մ. ՄԱՄԱՐԻՆԵԱՆ

ԶՄԻՌՆԻԱ

ՏԳԱԳԻՐ. ՄԱՄԱՐԻՆԵԱՆ

ՊԱՐՈՒՆ ԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ	665
ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԱՆԱԿԱՆ ԳԵՊԻՄԸ	668
ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԵՂԵՐԲ ՄԸ (Մ. Կարապետյան)	672
ԿԵՆՍՈԳՐՈՒԹԻՒՆ (Մ. Ե. Մ.)	677
ՍԱՆՈՍՍՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ (Յակոբ Եսայան)	682
ԳՐԱԿԱՆ ԶՐՈՅՅՆԵՐ (Սարգսյան)	685
ՏԻՊՈՐ ՎԱՐԺԱՊԵՅ ՄԸ (Նիկողոս Սգրյուրեան)	688
ԻՄ ՅՈՒՇԱԳՐԵՐՈ (Մ. Մ.)	691
ԵՐԿՐԻՍ ՀԶՕՐԱԴՈՅՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ (Թ. Յ. Խանճեան)	694

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱՆԱՆ ՊԱՐՏԻԶ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Ժողովրդական բանաստեղծութիւն եւ պրեմարան

ԿԵԴՐՈՆՈՏԵՂԻ

Իզմիր.— Մամուրեան գրատուն Մօտա փողոց թիւ 4:

ԳԻՆ 2 ԴՐՈՒՇ

Հրատարակուած է Ազգ. Հիւանդանոցի

ՊԱՐԶ ՕՐԱՅՈՅՅՆՆ՝

փափաքողք կրնան գիմել Մամուրեան

գրատունն:

Ս. ՍԻՎՐԻՍԱՐԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿՔ

ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

Սոյն համառաւոր վաճառատունն՝ ուր կը ծախուին զանազան բամպակեղէն, բրդեղէն, մետաքսեղէն նիւթեր, վաղուց կը վաճառէ ոչ միայն իզմիրի ամեն հասարակութեանց համարումն, այլ և իր բոլոր գաւառային յաճախորդներուն վստահութիւնը որ արդէն քաջ գնահատած են իր ապրանսաց ընտրութեան, տոկունութեան լաւութեան, չափերու ճշտութեան և գիներու անհամեմատ շափաւսութեան զգալի առաւելութիւններն, այնպէս որ միշտ դո՛հ մնացած և սոյն վաճառատունը պատուած են իրենց յանձնարարութեամբ: Ինչպես ցարդ նոյնպէս և այսուհետեւ Սիվրիսարեան վաճառատունն պատրաստ է միեւնոյն զխրութիւններն ընծայել տեղ ոյս յաճախորդներուն, և յատկապէս գաւառայնաց ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ վերոյիշեալ առաւելութեանց վրայ: Պարտին վստահ լինիլ թէ իրենց յանձնարարութիւններն գրով կամ զործակատարներու միջնորդութեամբ, ամենայն ճշտութեամբ ու փութով պիտի կատարուին: Անտարակոյս գաւառացի և տեղացի նոր յաճախորդներ պիտի փութան, անձամբ ղիմելով փորձել, ապրանսաց գերազանցութիւն, Սիվրիսարեան ընդարձակ մթերանոցներու մէջ՝ որ կը գտնուին՝

ՉՐԻ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՎԱՐՅԱՐԱՆԻ ՄԷՁ

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ - ԳՐԱՍԻՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹՐԻՆ

Անուս պատանիներու դասախօսութիւնք էր յին՝
Հայերէն, Անգլիերէն, Ֆրանսերէն և թուրք լեզուներով,
ինչպէս նաև թուաբանութեան և այլն. ճարտար երեք
անգամ նիրակէ առաւօտ ժամը 10 — 11 1/2, երեքշաբթի
և Հինգշաբթի երեկոյները ժամը 7 1/2 — 9:

Աշակերտաց թիւն հասաց է այսօր մինչև 88: Արդ տ-
մէն այն անուս պատանիներն, որոնք չուկայի մէջ դու-
րծով կամ արուեստով մը կ'ըրային, թող փութան օգ-
տուիլ այս առթէն, երբ ամէն ինչ ձրի կը տրուի իրենց
— դասախօսութիւնք, գիրք, թուղթ, եւ:
10—24

ՄԵԾ

ԴԵՐԱՎԱՏՈՒՆ

ԳԵՈՐԳ Մ. ՔԷՇԻՇԵԱՆ

Ապրիլ Լաճառանց Առաքելա՝ Քերիանէն Կն, Թի- 1

Վաճառատունս հաստատուած օրէն իմէ սուղ ժամանակին
մէջ ունեցած բազմութիւ յաճախորդներս, ապացոյց մի են
թէ՛ մենք մեր յայտարարութեան հաւատարիմ՝ դանուած
ենք, հարկ չիկայ, զովեւորներ չոսկըլ. յայտմ, մեր գործերը
իկայ են արդէն՝ թէ դներու ամանութեան հետ նաև ունինք
մեծ առաւելութիւն մը ուրիշ նմանօրինակ հաստատութիւն-
ներէ ձևի, կարի և աղբիւրի մասին: Երևակայեցէք թէ ուղտի
դժուարին է ամեն մէկ անհատի ճշտակը գոհացնել և ձևին
յարմարութիւն տալ, նա մանաւանդ երբ այդ անձը առաջին
անգամ է որ հազուա չինել կուտայ մեզ: Աստի ինչպէս
մինչև այսօր, նոյնպէս ալ այսուհետև տիրի այստարինք ամեն
ջանք և զոհողութիւն չի խնայել նոյն իսկ ամենէ բծախնդիր-
ները անգամ՝ դահացչնել:

Աւերորդ չենք համարիր, նաև իմացնել թէ վաճառատանս
մէջ կը գտնուի քաղմիրներու, ֆասօններու և այլ տեսակ
ասուեղէններու ճոխ հաւաքածոյ մի, և թէ պատրաստ կար-
ուած հազուադէպ ալ ունինք:

Աման, մեանս եւ տակուն, դիմեցէք եւ տեսէք:

Յ. ՊԱՐԱԳՆԵԱՆ և Գ. ԶՄԻՌՆԱԿԵՍԵԱՆ
ԺԱՄԱԳՈՐԾԻ

Պատիւ ունինք ծանուցանել արդոյ Հասարակութեան թէ ի
Զուհա Պէտկոթ և թիւ 14 մեր նոր բացած վաճառատան մէջ
կը ծախուին մեծ և փոքր քանակութեամբ աւեն տեսակ ժա-
մացոյցներ, սոկիէ, արծաթէ, իրքէ, սե oxidé, դարնոզ, ամա-
ցոյց և քրօնօմէթըը գրական ժամացոյցներ:

Զարթուցիչ, պատի և պարոյի մեծ ժամացոյցներ (pendules):
Զանազան տեսակ զոհարեղէնք ինչպէս ապարանչան, քար-
փիցա ևն:

Ժամագործներու և սոկիչոց վերաբերեալ ամեն տեսակ
զանազան գործիներ:

Հաս կը յարգարուին ամեն տեսակ ժամացոյցներ իրազէս
երաշխատարեալ:

Ժամացոյցներու վաճառումն և յարգարումն արտակարգ
զեղջեալ գիներով կ'ըլլան:

ՄԵՐ Ն ՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ
Հայոց Էջ Բ-Է

Դ. ԵՒ Լ. ԶԵՐԻՏՃԵԱՆ

Պատիւ ունինք ծանուցանել արդոյ Հասարակութեան և մանաւորա-
բար մեր Պատ. Բաճախարդներուն թէ վերջերս մեր վաճառատունը խիստ
ծախացուցած ենք զանազան ուտեստներով:

Մեզ գինգը ամէն ինչ պիտի գտնէ շատ աման գիներով:

Ունինք նաեւ Արփարի և արիշներու ընտիր օճառներ, նշն դրած-
առնները ծախուած գիներու վրայ ԱՌԱՆՅ ստեղծաբար չաւր պշու-
րիւն մ'ընելու:

Դիւրութեան համար մեր Բաճախարդներուն հաշուետարներ կը
յանձնենք և մեր սովորութեան համեմատ հաշիւները սմիտը անգամ մը
կը փակենք:

ԱՆՀԱՄԵՄԱՏ Ա. ՆԱԻԹԻՆ

ԸՆՏԻՐ ՔՕՆԻԱՔ

Առաքանւծոց Աստուծոց և Տաշ

ՍԱՄՈՍԻ ՄԻՍՔԷԹ ԽԱՂՈՂԷՆ

Ինչպէս ծանօթ է ամենուն Սամսոի միսքէթ զինին տշխարհի վրայ կը գերազանցէ միւս բոլոր իր նմաններն, հետեապէս այդ խաղողէն շինուած ԳՕՆԻԱՔՆ ճշտօրէն համապատասխան քիմիական նորագոյն պահանջմանց, ոչ թէ միայն կրնայ միջիլ, Յունաստանի մէջ և այլուր, պատարաստուածն իրն թէ դնոյն և թէ տեսակին կողմէ, այլ նաև կրնայ առաջինն համարուիլ Եւրոպայի մէջ պատարաստուած բոլոր քօնիաքներէն:

Սամսոի մէջ հիմնեալ առաջին միակ հաստատութիւնն է այս գործարանն ուր շինուած ԳՕՆԻԱՔՆ առաջինն է գտաւ Միսքէթ խաղողէ:

Հետեապէս այս քօնիաքն իր գերազանցութեամբ արդէն հռչակ հանած լինելով, վստահ ենք որ Արդոյ Հայ հասարակութիւնն, անգամ մը փորձելով պիտի գընահատէ անոր գերազանցութիւնն և պիտի զգուշանայ ուրիշ քօնիաքներ գործածելէ, վրան զի մեր քօնիաքի տեսակն մի է և չունի երկրորդական կամ երրորդական տեսակներ:

ՍԱՄՈՍԻ ԳՕՆԻԱՔՆ մեծ քանակութեամբ ունենալ փափաքողք պարտին դիմել Սեֆրատի խան Ալի Եօրեի փոշոց Յովել Մարտիրոսեան և Ընկեր, իսկ փոքրաքանակ գնողներն կրնան դիմել Հայոց թաղ Պրն. Դ. և Լ. Շէրիտեանի, և բոլոր նպատավաճառ և շաքարավաճառներու մօտն:

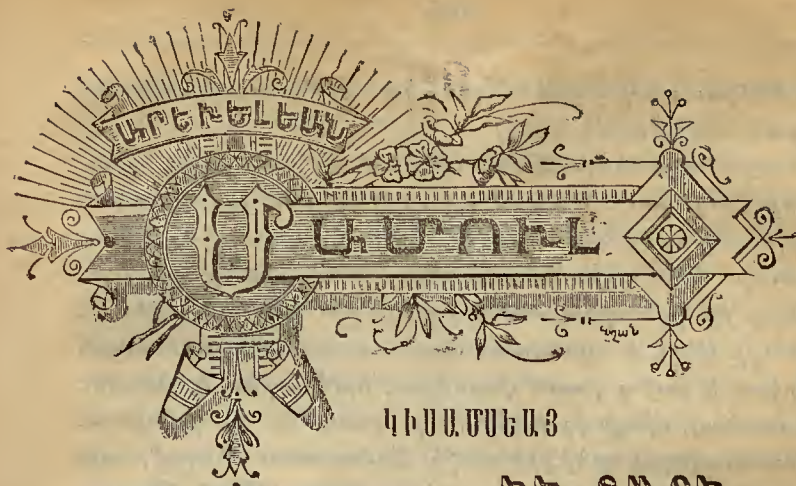
Դիմելն անհամեմատ տծան են մրցելու կարող հրապարակիկ վրայ դնուած բոլոր քօնիաքներու հետ:

ՅՈՎԵԼ, ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ և Ն ԸՆԿ

Միակ ներկայացուցիչք

Թուրքիոյ Ագիտոսի, Անգլիոյ և Միացեալ Նահանգաց:

Յ. Գ. Ա. Բ. անտէ որ կը գտնուին Վերջնական երկրներու գաղափար մը հասնելու հարցաբեր Սամսոյ ԳՕՆԻԱՔՆ գործակալներն, կրնան գիտել Զգալուն Ընդհ. Գործակալներն Եւրոպայի մէջ, Անգլիոյ և Միացեալ Նահանգաց:

Թ Ի Ի 30

15 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1897

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏԻՈՒԹԻՒՆ

Շատ անգամ՝ հանրային գործերու նկատմամբ՝ պատասխանատու ընդհանրապէս ամեն անհատ կ'յեղյեղէ։ — Ո՞վ է այս ձախորդութեան պատասխանատուն — ո՞վ է անգային ելմտից ու կրթութեան տարտամ վիճակին պատասխանատուն։ — Միթէ պատասխանատուն բարոյապէս ու օրինապէս պատժելի չէ։ »

Բայց արի տես որ ոչ որոշ պատասխանատու մը կը դանուրի մեր տոհմային գործերու մէջ, և ոչ օրէնք մը, վճիռ մ'որ պատասխանատուն պատժուի եթէ իր պաշտօնին մէջ յանցանք մը գործած է։

Այս անսուղութեան գլխաւոր մի պատճառն է անշուշտ պաշտօնական պատասխանատուութեան օրէնքին կամաւոր կամ ակամայ չգիտութիւն, ապա պաշ-

տօններու անորոշութիւնն և հետեւապէս մին միւսին մէջ
ըբաժնոյն զօրութիւնները:

Արդ՝ պատասխանատուութիւնն՝ որ կ'ենթադրէ գործ-
ծելու ազատութիւն կամ առաջին ըստ բարոյագէտ-
ներու, կրնայ լինիլ մասնական, հանրային ու պաշտօնական: Մաս-
նաւոր պատասխանատուութեամբ, արդէն յայտնի է,
մարդ իր կատարած ու է գործին լաւ կամ վատ հետե-
ւանքը կ'կրէ և այս պատասխանատուութիւնն անձնական
երկար և ստեղծողութեան փորձերու, եթէ տգէտ է, շնուհիւ
կ'ստանայ, միայն իր խղճին, իր պատւոյն, իր կրօնին և
հասարակաց կարծիքին առջև համարատու մնալով, այս
պայմանաւ որ իր վատ գործերն ընկերութեան վնասա-
րէր չլինին և հանրային կարգ ու կանոն չխանդարեն:
Այս մոլի շարժութիւններուն կարգէն են ծլութիւն, գինե-
մուլութիւն, խաղամուլութիւն, լարչութիւն և այլ յոռի
սովորութիւններ՝ որ գործողին և իր պարագաներուն
գոյնաւորութեան գրգռու կրնան լինիլ՝ առանց սակայն
ընդհանրութեան առաջին գեան մը բերելու: Հետեւապէս՝
օրէնքն անորոշ կամ անորոշութեան կ'գտնուի այդ տեսակ
անձնական անկանոնութիւններ քննելու կամ պատժե-
լու, և եթէ զօրութիւն իսկ ունենայ պիտի զգուշանայ
միջամտել մարդկային ներքին կենաց ընթացքին, առ-
ահի որ մեծագոյն չարիք չծագին և անհատական ազա-
տութեան դէմ չգործուի կերպ մը հաւատաքնական
ատեան մը կանգնելով: Բարոյական, գիտական դատաւա-
րակութիւնն և աստիճան մը կրօն, այս նիւթապաշտ
գարուս մէջ, անհատական փորձառութեան հետ միա-
ցած՝ պիտի ջանան ուրեմն մաքրել սիրտերն, սրբել կա-
րելի եղածին չափ մուլութիւններն, լոյս և պարտաճանա-
չութեան զգացումը սփռել ընկերութեան այն ստորին
և վերին խաւերուն մէջ՝ որ տգիտութեան, նախապաշար-
ման, ճիշդութեան և անսանձ կրից բերմամբ ամեն պա-
տասխանատուութեան և պարտաւորութեան ոգի առա-
թոր կ'ընեն, և անձնական, ընտանեկան և աստիճան
մ'իրենց ընկերական շրջաններուն մէջ յաւալի անկար-

դութեանց, գայթակղութեանց և կործանման պատճառ
կ'դառնան, իրենց պատիժը գտնելով այն դժբաղդու-
թեանց մէջ որ ընապէս՝ եթէ ոչ անվիշական, իրենց դոր-
ծերուն հեռաւոր հետեանաց արդիւնքն են: Անտարա-
կոյս՝ անհատական անհեռատեսութեան, անխորձու-
թեան, անպատասխանատուութեան առթիւ ծագած է
այն սովորական առածը՝ թէ մարդ էր Բարդէսը, Բէք է, ինքն
իր տունը կ'չինէ կամ կ'աւրէ իր բռնած լաւ կամ վատ
ուղղութեան համեմատ, բաւական է որ իր կամքէն ա-
պատասխանատուութենէն անկախ պարագաներ վրայ
հասնելով չկործանեն իր հաշիւներն և զինք ապիկարա-
թեան չդատապարտեն:

Հանրային պատասխանատուութեան մասնակից կ'գրո-
նուին համայն ընկերութեան մ'անդամներն, որ կամ ա-
չալըջութեամբ բարոյական և լուսամիտ առաջնորդնե-
րու ընտիր հրահանգներու համեմատ գէպ ի օգտակարն
ու ճշմարիտը կ'գիմեն, և կամ կուրօրէն կ'հետին՝ տը-
գիտութեան և ունայնասիրութեան բերմամբ՝ կուսակ-
ցական շահագէտ խմբակներու, որ հասարակութեան իր-
բեւ ինքնակոչ ներկայացուցիչներ կանգնելով՝ հասարա-
կաց բարոյն բոլորովին ներհակ ընթացք մը կ'ընեն, և
հետզհետէ արդարութենէ ու ճշմարտութենէ շեղելով՝
յուր գործերու մէջ կ'մոլորին և ասոնց յուեգոյն հե-
տեանաց կ'ենթարկեն ժողովուրդն՝ որ ուր ուրեմն սթա-
փելով, կ'սկսին զիրար ամբաստանել՝ վերահաս աղէտից
հեղինակները գտնելու և պատժելու մտօք: Ի՞նչ ընէ
օրէնքն, ի՞նչ, իշխանութիւնն այն հասարակութեան նը-
կատմամբ որ ուղիղ բանին, հասուն դատողութեան, ու
հեռատեսութեան ամեն կանոնները մոռնալով՝ կ'նե-
տուի միւրը ճամբու մը մէջ: Այդ հասարակութիւնն իր
աղէտից լծին տակ պիտի կրէ իր պատասխանատու-
թեան ծանր հետեանքն, և երջանիկ պիտի համարի ինք-
զինք եթէ իր մոլորութենէ քաղած դառն դատերն ա-

ապագային մէջ զգաստութեան և ինքնաճանաչութեան
զգացումներ արտադրեն, այնպէս որ իր ճակատագիրն
ինքնամիջ շահադէտներու չմատնէ և հանրային բուն
օգտին ու իրաւունքին լիապէս հասու լինի: Եթէ մէկ
կողմէ լուսաբեր դաստիարակութիւնը, միւս կողմէ օ-
րագրութիւնը պարտին լուսաւորել հանրային կարծիքն
իր ճշմարիտ շահերուն վրայ և, փոխանակ պարագայից
համեմատ ուղղութիւն և լեղու փոխելու, ժողովրդեան
միտքին մէջ տողորեն այն սկզբունքն որ իր գոյութեան
յարակից են, միշտ զգուշացնելով այն թակարդներէն
զոր խորամանկութիւնն ու շահամոլութիւնը կրնան անոր
առջև լարել:

Սակայն մեր նպատակը յատկապէս պաշտօնական
պատասխանատւութեան վրայ խօսիլ լինելով՝ տեղւոյս
անձկութիւնը կ'ստիպէ մեզ այդ խնդիրն ուրիշ յօդուա-
ծի մը նիւթ ընել:

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԲԱՆԱԿԱՆ *

ԴԷՊՔ ՄԸ

ԻՆՏԵՆՍՊԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պ. Պէլամի կանանց առջև անհուն հորիզոններ բանալն ե-
տե՝ դրամական առանձին և մասնաւոր շահերու տիրապետու-
թեան մոլութեան վրայ երկարօրէն կ'սօսի ապացուցանելու
համար որ այս դրութիւնն իր մէջ կ'պարունակէ ինքնասպանու-
թեան սկիզբը:

Դրամատէրներն որքան չափ վաստակներ ընէին ուղղակի
կամ անուղղակի իրենց ծախած ապրանքներէն, այնքան սղու-
թեամբ կ'պարփակէին սպառումը: Ասկից կ'ծագէր ստէպ բազ-
մառատ արտադրութեան հիւանդութիւն, որու զէմ՝ 1917-
դարուն՝ պարտէր ներդրած էլ չինովի միջոցներու շնորհիւ՝ ար-

* Տես Ա. Մամուլ քիւ 49:

տաղրութեան սահմանը նեղցնելով, այսինքն՝ կենաց կարևոր եղած առարկաներու քանակութիւնն, այնպէս որ ընդհանուր չքաւորութիւն կ'ծագէր: Դաճամբցութեան ազատութիւնն, որ այնքան գովաբաններ ունէր, աղետալի էր իր հետեանաց մէջ: Աժան կը ծախէին ապրանքն անշահ բաներ ծախելով և գործաւորներուն օրողչէքը, նուազեցնելով, ուսկից կ'ծագէր սպառման նոր արգելք մը, ճշմարիտ յոռի չըջան մը: Եւ այս էր նենգութեան, խաբէութեան, սուտ կռիւներու իշխանութիւնն, երբ ամեն ոք մրցակցին ապրանքը վար կ'ղարնէր և իրենը լրօրէն կ'գովէր: Մինչև անգամ մեքենայից սուտ խօսիլ կ'տալին, երկաթն ու պղինձը կ'աշտէին: Լոկ մէկ մարդու, Մաթիւսի, ծնունդն և մալթիւսեան տեսութիւնը կ'հաստատեն, թէ՛ քաղաքակրթութեան այսպիսի փճակի մը մէջ, ուր չափէն աւելի շատ էակներ կային աշխարհիս վրայ, ուտեստը չէր բաւեր անոնց մէջ բաշխելու համար: Թերևս Մալթիւս հրէշային անբարոյականութեան հրահանգ մը կ'տար մարդոց և տղոց թանկ — « Դադրեցէք աճելէ և բազմանալէ » բայց նա աւելի անբարոյական չէր քան այն մարդն որ նշաններ կ'ընէ ուղևորներու խմաց տալու համար թէ պէտք չէ այս ինչ ամայի հողին վրայ ոտք կոխել:

Պ. Պէլամի իր այդ ամեն դիտողութիւնները կ'ամփոփէ « ջրի ընդունարանն » երկար տօտիին մէջ: Անջրդի երկրի մը դաս մը բնակիչներ, որ շատ ծարաւի են, քա՛խ մ'աղսբարներու կ'օրհանան ուրիշ բնակիչներ գրկելով՝ և որոց գանգատներուն կ'պատասխանեն. — Այս ջրէն դուք ալ պիտի ստանաք այս պայմանաւ որ մեր սպասաւորները լինիք: Զրազուրկ բնակիչներն այնքան ծարաւի են որ այդ պայմանը կ'ընդունին: Յագթականները ջուրն աւազանի մը կ'տանին և մէկ բէնի կ'վճարեն իրենց սպասաւորներուն ամեն մէկ ջրի գոյլի համար՝ զոր նոյն աւազանին մէջ կ'թափեն: Բայց որովհետեւ դոյլ մը ջուրը նորէն կ'ծախեն երկու բէնիի անոնց զոր թափելու համար միայն բէնի մը ընդունեցան, իսկոյն անհամեմատութիւն մը կ'հետեի արտադրութեան ու սպառման մէջ: Աւազանը կ'յորդէ, աշխատութեան դադար կ'արօրի, և սպասումն աւելի ևս նուազելով, գրեթէ կ'դադրի, սպասողներն այլ ևս օրողչէք չընդունելով, և հետեւապէս զրամը՝ թանկագին ըմպելին գնելու համար: Եւ մարդիկ հանդիսատես կ'մնան այս անգութ տեսարանին՝ ուր ամբօս մը ծարաւէ կ'մեռնի աւազանի մ'առջև ուր ջուրն առատօրէն կը յորդէ: Եւ նոյն միջոցին զրամատէրներու վաստակը կ'դադրի:

էրենց վաստակէն ապահովելով: Այն ատեն վճուկներուն խորհուրդը կ'հարցնեն և վճուկները մուտրակներուն, և կ'այտարարեն թէ բոլոր չարեաց պատճառն արտադրութեան անջալի առատութիւնն է: Նոյնպէս կ'լնան ժողովուրդն անդորրեղու, ըսելով որ արդի կեանքէն ետք, ուրիշ աշխարհ մը պիտի մոնեն ուր վճիտ ու թաքմ աղբիւրներն առատ են և ըստ հաճոյս կրնան խմել: Նոյն պահուն զրամատէրներն առատ արտադրութեան վրայ ներդործելու մտօք, ջուրը կ'վատեն տելորդ աղբիւրներ շինել տալով, ինչպէս նաեւ շքեղ լճակներ, իրենց կանանց համար փառաւոր բաղնիքներ, իսկ աւագանը այսպէս ցամքեցնելով՝ կ'ըսեն. — Ահա տաղնապն անցաւ: » Եւ ապա նորէն կ'սկսին դոյլերով լեցնել տալ աւագանը ժողովրդեան ձեռք, որու մէն մի դոյլին համար բէնի մը կ'վճարեն, որպէս զի անմիջապէս ետքն անոր երկու բէնիի ծախսեն, այնպէս որ վերստին տաղնապն երեսն կ'ենէ: Բայց վերջապէս ժողովուրդն այս ամեն չարիքին պատճառը հասկնալով՝ ակունքը կ'դրուէ և ջուրն եղբարարար իր մէջ կ'բաժնէ, այնպէս որ այլ ևս ո՛չ ծարաւի մարդ կ'զբտնուի և ոչ տաղնապ:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՇՐՋԱՆԸ ՄԷԿ ԺԱՄՈՒ ՄԷՋ

Հեղինակն իր Հասարակական գործին մէջ (գլուխ ԻԲ — ԻԴ) կ'նկարագրէ ՉԵՐԽ՝ զարուն կատարուած զարմանալի այլափոխութիւնները հաղորդակցութեան միջոցներուն շեղատմամբ: Ժ. Ուէտը իր աթոռին վրայ նստած կ'աւանդուէ, որ կ'լսէ զպրօցականներ որ իր դանուած տեղէն տասն հինգ հազարամեղր հեռու կ'խօսին ու կ'փիճարանին, և այս՝ հեռածայրի և եւրկարող էաի կաղամկերպութեամբ, որով կարող կ'իլի վերջէն տեսնել և լսել, մէկ ժամու մէջ, առանց իր աթոռէն հեռանալու, աշխարհիս մեծ քաղաքներու մէջ ամեն անցած դարձած բաները, Սոն. Պրանչիւքօն մինչև Բարիզ, Շիդակօն մինչև Տէլէր, Ս. Բեդրըզպուրիէն մինչև Գահիրէ:

Ազդարար մը կ'նշանագրէ անմիջապէս մարդոց ամեն անակնկալ դէպք որ երկրագունտի մի կողմը կ'պատահի, և այսպէս ամենքը ներկայ կ'գտնուին «ազտից» կամ ամենէ հեռուոր հանդէսներու, և այնուհետեւ մասնաւոր յրաբերներու, զծաղրիչներու և պատկերազարդ հանդէսներու պէտք չախաի լինի:

Յառաջդիմական խորհուրդներու ու գիւտեր անարդէլ ի գործ կ'դրուին այս նոր աշխարհին մէջ, չկան զրամատէրներ որ զբտիչներուն հնարներն աժան դնով դնեն, չկան այլ ևս նոր

դիւտի մ'առթիւ ծագած դիմադրութիւններ բանւորներու կողմէ, և ոչ կառավարական արտօնադիրներ և ծանր դժուարութիւններ: Ամեն գործ ազատ է իր հնարած մեքենան գործադրութեան մէջ զննել, կարելի եղածին չափ մարդկային տաժանակիր աշխատութեան բնւր թեթեւցնել և համազգային դրամագլուխն աւելցնել: Այս պատճառաւ ելեկտրականութենէ այս չնաչնարհիկ ընկերութեան մէջ կարելի եղած օգուտները կ'ըսուեն: Ելեկտրականութիւն՝ որ ոչ միայն մարդկութիւնը կ'օժտէ ամենուրեք գոնուելու ձիրքով, այլ և անոր առջև կը բանայ բոլորովին ամեն տարբեր, այնպէս որ օդին մէջ կ'իջնին թեթեւ կառքեր, թեւաւոր դրամիկներ, օդային ուղևորութեան խնդիրը հալուելու լուծուած լինելով, երբ մի անգամ դրատէրները վերնան:

Հին եւ Նոր Դրոնթեմն ԱՐՏԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Պ. Լտ. Պէլամիի հնարած ընկերութեան մէջ 15 տարեկան աշակերտներ ու աշակերտուհիներ արդէն գրքի պէս կ'սօսին: Այս կանխահաս տնտեսագէտներու բերնէն կ'իմանայ ժ. Ռէսդք յետագայ յայտնութիւնները:

Միջազգային փոխանակութեանց բարիքը՝ մինչև 20րդ դար՝ մի քանի դրատէրներու մենաշնորհն էր: Ժողովուրդը կ'տառապէր: Առևտրական տեսակետով իրարու դէմ մաքառելու համար աղքատը դործաւորներուն օրողէքը կ'իջեցնէին, և շատ անգամ՝ ալ պաշտպան դրութեամբ հետզհետէ սողաւման առարկաներու դինը կ'ըրթնացնէին: Ազատ փոխանակութիւնն անգամ բանւորին վնասով կ'գործադրուէր, վասն զի օրողէքը շատ աւելի զար կ'իջնէր քան մաքսային սակագիրներու կիրառութեամբ: Անգլիա՝ ազատ փոխանակութեան կուսակից, որ կ'պարծի թէ աշխարհի ամենէ հարուստ երկիրն է, ամեն տեղ գաղութներ կ'հաստատէր՝ ուր իր ժողովուրդը խմբովին կ'տարագրուէր, որպէս զի մայր երկրի թշուառութենէ ազատի: Սակայն 20րդ դարուն հանրային հարստութեան տրուած մղումն այնքան ազդեցիկ է, որ ամեն մէկ երկիր կարող է իրեն պէտք եղածը գրեթէ արտադրել: Իսկ մի քանի տեսակ ապրանքի համար եղած փոխանակութիւններն արտադրութեան գնոյն վրայ կ'կատարուին, աղքատը մէջ եղած համաձայնութեան մը համեմատ, առանց շահու ինչպէս արդէն ըսինք, ոսկեդար մ'է այս՝ մինչև անգամ միջազգային յարաբերութեանց մէջ:

(Շարունակելի)

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԵՂԵՐՔ ՄԸ*

Էլէնին՝ օրքան ճանչցած էի զինք՝ սիրող ու անձնուէր կին էր իր բարի ամուսնոյն՝ որու լաւ յատկութիւնները կը ճանչնար ու կը զնահատէր. պատճառ մը չեմ տեսներ կասկածելու անոր սիրոյն անկեղծութեան վրայ՝ որու մասին դուրգուրալի և սըրտաւարժ հաւատախններ կը շլալէր միշտ. իր էրկանը ցաւագին հիւանդութենէն սրտաբեկ, զոր՝ արդարութեան պարտք մ'է խոստովանիլ՝ դարմանելու համար ամեն ձեռքէն եկածը կ'ընէր, ստէպ կ'երթար գաղտնի գայն խնամող բժիշկները տեսնելու՝ յոյս մը՝ լոյս մը առնելու համար անոր տխուր վիճակի մասին՝ որ յետին ծայր հոգ ու մորմոք կը պատճառէր իր գործաւառ սրտին, ինչ կրցաւ հասկնալ Էլէնի այս տեսութիւններէն, բայց միայն սա՝ թէ վերնոտութիւնն ախտ մ'է եղեր անբոյժ, և թէ իր ամուսինը դժբաղդապէս և անդառնալի կերպով դատապարտուած էր գիտութենէն. Արդէն ահարկու հիւանդութեան օրըստօրէ ծանրանալը, տեղացիութեան իթաւունք առնեն՝ անձամբ անձին կը հաստատէր, և յուսահատ ու վշտաբեկ ինք տկար արարած՝ սիրոյ ու պատշպանութեան կարօտ՝ կորուսած բոլոր յոյսերը կը կեդրոնացնէր Ալեքսանտրոյի վրայ՝ որ իր սիրական հիւանդին հսկող ու պաշտպան, կամաց կամաց կ'սկսէր անոր տեղը բռնել իր յեղեղեղ սրտին մէջ, և իր տխուր կացութիւնը փարատող լուսատու չգիտեմ ինչ նոր հորիզոն մը կը բանար իր առջև՝ զոր Էլէնի կը գիտէր հոգեզոհալ ու մտապիշ. Այս փոխանակումը (substitution)՝ որ օրին մէկը կատարուած իրողութիւն մ'եղաւ, բնական ու յառաջատական ընթացք մ'առնեցած էր:

Ամուսնոյն ապաքինումէն անկեղծ յուսահատութեան հետ եկած միացած կտրիճ երիտասարդի մը յարատեւ բնականացութիւնը, որու ֆիզիքական կորովը հիւանդին ու ընտանեաց համար դնահատելի դեք մը կը կատարէր, և որ քաջարի պաշտպանի մը հրապուրիչ փառապալով կ'երևէր իր աչքին, կրնար հարկաւ Էլէնիի սրտին մէջ նոր ու ասլորինաւոր զգայանքներ վառել արծարծել՝ որոնց Ալեքսանտրոս — ենթադրելով իսկ որ

զրդիւն ինք տուած չըլլար — խեղճ ու անճանօթ զիւղացի
կարիճ մը՝ չսկիաի վարանէր սլառասխանել եռանդով:

Այլ մոռնալ ա՛յսքան չուտ իր ամուսնոյն սէրը՝ որ տարիէ
մը հետէ միայն հիւանդ՝ վերջապէս կ'աւրէր տակաւին, մոռնալ
իր սիրատուն վաւակաց շահերը՝ որոնց վրայ՝ իբր մայր գորովա-
լի՝ կը գուրգուրար սակայն, ա՛յսքան չուտ ու դիւրին յարաբե-
րութիւններ հաստատել ստորին հոմանիս մը հետ որ ստուգա-
պէս զուրկ էր իր օրինաւոր ամուսնոյն բարեմասնութիւններէն,
և՛ յառաջացնել զանոնք մինչև ու որ կրնան երթալ, ներելի՞ է
ինչ ինչ պարագաներու ճակատագրային զուգորդութեան մի
միայն վերադրել. իր քմայոտ սեռին յատուկ արտաքոյ կարգի
մեծ յեղամտութիւն մը՝ որու մասին ընդհանրապէս կը բաժա-
սուին կանայք, ու թերևս չգիտեմ ի՛նչ տեսակ խառնուածք մը
զօրեղապէս չէին նպաստած գործերուն առած այս դարձուած-
քին՝ որու տակ ընտանեկան աղէտալի քայքայում կը գտնուի
անվրէպ . . . :

Ինչ որ ալ ըլլայ մեր այս պատմած անցքերու առիթ տուող
տարիանքին հոգեբանական պատճառը կամ՝ պատճառները՝ ու-
րոնց մասին կարգ մը հաւանական ենթադրութիւններ կ'ընենք
միայն՝ սա՛ որոշ պատճառով որ այդ ապօրինաւոր յարաբերու-
թեան ծագումը ու առած յաջորդական երևոյթները մօտէն
ուսումնասիրելու չունեցանք պատեհ, (և մենք չենք ուզեր այս
իրական պատմութիւնն այլայլել մտածին յերիւրանքներով), բան
մը կար որոշ ու հաւաստի. * * * գիւղի մէջ մեր կատարելիք
այս երկրորդ օգտախոսութիւնը վտանգուած էր ու ջուրն ինկած:
Հարկ կ'ըլլար լքանել տուն մ'ուր անդորր ու հանդիստ գտնել
յուսացած էինք և ուր կը գտնէինք հիւանդութիւն և յուզ-
մունք՝ այսինքն մեր բնակութիւնը անախորժ ընծայող սրտա-
դաներ: Եւ թողուցինք զայն առանց դիտողութիւն մ'ընելու
ասպնջական ընտանիքին՝ որ մեր յանկարծախան չուրն սլառ-
ճառը կուհներով՝ չհամարձակեցաւ որ և է դիտողութիւն մ'ընել,
ու վերադարձանք Իզմիր՝ ուր պատճառեցինք թէ * * * գիւղի
օդը այս անգամ՝ չէր նպաստած մեզի: Մեր օգտախոսութիւնը
չորս օր տեւած էր միայն . . . :

* * *

Կ'անցնին չորս — հինգ ամիսներ: Աշնան վերջերն ենք, եղա-
նակ մը՝ որ ա՛յսքան երկար տեւողութիւն և հաճելի հանգամանք

ունի մեր երկիրներու մէջ՝ ուր վեհերոտ ձմեռն հագիւ Դեկտեմբերի վերջերը իր յապաղուն իշխանութիւնը հաստատել կը յաջողի Գեղազուարճ օր մը բարեկամ ընտանիքի մը հետ չըջագայութեան կ'ելլենք:

Ի՞նչ խաղեր կը խաղայ երբեմն բաղըը կամ դիպուածը, ինչպէս որ կ'ուզէք զայն անուանել: Անոր անհասանելի տնօրէնութեամբ * * * գիւղի կայարանի մօտերը կը ճեմէինք, ճիշտ այն կէտին՝ ուր աղբարար զանգակը չոգեկառքի մօտալուտ չուն կը ծանուցանէր: Յամորդ գիւղաւորք արտորալի քայլերով կը դիմէին դէպի Կհն: Միտքս խորհուրդ մը կը ծագիւ — Երթա՞նք * * * գիւղը, կ'ըսեմ:

Առաջարկս կ'ընդունուի իսկոյն. արդէն կորուսելիք ժամանակ ալ չկար: Եւ ահա յանկարծուստ ճամբայ կ'ելլենք՝ թէև երկու բոպէ յառաջ մեր մտքէն իսկ չէր անցներ թէ * * * գիւղը պիտի երթայինք՝ ուր բաւական անօրինակ տեսարան մը մեզ կ'սպասէ եղեր . . . մեր այս պատմած եղբրքի (drame) շարունակութիւնը, կամ թատերական բառ մը գործածելով՝ երկրորդ արաբքը:

Երկար ու հաճելի ճեմէ մը ետք՝ զոր ըրինք դիւղին մէջ՝ յանկարծ խորհուրդ մը կը յղանամ, այն է առաջարկել ընկերներուս իմ ծանօթ բարի ընտանեաց տունն այցելել՝ որու ընդարձակ ու գեղեցիկ սրահը պէտք էր սխրալի տեսարան մ'ընծայել այն օր: Թէև վաղուց մոռցած էլէնին, Թոտորին, Ալեքսանտրոն՝ սակայն նոյն միջոցին յեշեցի յանկարծ դժնդակ դէպքը, ու հետաքրքրութիւն ունեցայ իմանալ թէ ի՞նչ ջուրերու մէջ էին այդ դժբաղդ ընտանեաց գործերը, և թէ ո՞ւր յանգած էր Թոտորիի վտանգաւոր հիւանդութիւնը՝ որմէ ետ ալ իմ անհանդստութեան բաժինս ունեցած էի:

Կը հասնինք:

Այդ ընտանիքի տարեգրութեանց մէջ տխրապէս անմոռանալի պատահարի մ'երկրորդ օրը գացեր էինք հոն:

Տան անկարգ ու խառնաշփոթ վիճակը աչքիս կը զարնէ: Ո՞ւր էր Էլէնին, ո՞ւր էին զաւակները, ո՞ւր էր «զսպորդ» Ալեքսանտրո. ո՛չ մէկն ասոնցմէ. ամայութիւն: Տարօրինակ բան մը պատահած էր հոն. այլ ի՞նչ եղած էր: Չուշացանք հասկնալ:

Թոտորին՝ յուզեալ ու վրդովալի՝ մեր ղիմաց կ'ելլէ և խօսքըն ինձ ուղղելով՝

— Կը տեսնէ՞ք մեր վիճակը, կ'ըսէ:

Այլ տեսնէինք այդ վիճակը, այլ մեզ համար միշտ հանելուկ մը կը մնար այն՝ որու լուծումը իրմէ միայն կրնար սպասուիլ:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, կը հարցնեմ. ո՞ր է Էլէնին, ո՞ր են զաւակներդ . . . :

— Էլէնին, զաւակներս կը հարցնէք, ըսաւ, ու սրտմտութեան վայլակ մը չողաց անոր արտասուածքոր աչաց մէջ. այլ այդ հարցման պատասխանելէ յառաջ կ'ուզեմ բոլոր տունը պտըտցնել՝ ձեզ, եկէ՛ք տեսնել թէ ի՞նչ վիճակի մէջ է այն: Ետքէն կը պատմեմ Էլէնիի անհետացման սլարագաները, կատարեալ եղերք մը ընտանեկան:

Այլ մտնէնք: Թոտորիի պառաւ մայրը մշտնապար ու զայրագին՝ կ'ելլէ մեր գիմաց, « Հաւնեցա՞ք Էլէնիին ըրածին » կ'ըսէ, ու առանց պատասխանի՝ սպասելու կը վերադառնայ գործին. հիմայ մինակ մնացած էր, և կրակի վրայ կերակուր մը իր անհրաժեշտ ներկայութիւնը կը սլահանջէր խոհանոցին մէջ:

Թոտորիի առաջնորդութեամբ վեր վար կը պտըտինք: Տունը կողոպտուած էր, դարանները բաց մնացած, փակաճենները խորտակուած, գլորոցները սլարագուած, իրեղէնները դետին թափ-թփած այնպիսի հապճեպով՝ զոր փախուստ մը միայն կրնար բացատրել, և իրօք փախուստ մը տեղի ունեցած էր:

Այլ կռահեմ եղելութիւնը: Էլէնին՝ Ալեքսանտրոյի հոմանի ըլլալէ ետք՝ ամուսնական յարկէն խոյս տուած էր՝ հետը տանելով իր հին ու դրժած սիրոյն երկու պտուղները՝ զորոնք տարփանքը չկրցած էր մոռցնել կամ անտեսել տալ: Տրփոտ սիրուհին՝ միանդամայն մայր խանդակաթ՝ կ'ուզէր անխառն երջանկութիւն ճաշակել իր տարփածուն հետ, հիւանդ ամուսինը՝ որու առողջութիւնը վայելած էր սակայն, պառաւ մօրը գլուխը փաթտելով: Թոտորին ա՛լ անպէտ ինչք մ'եղած էր սիրադրուժ կնոջ համար՝ որ չէր մոռցած ժողովել տանել ինչ արժէքոտ նիւթ որ գտած էր ձեռքի տակ, քանզի ասլուստ ալ պէտք էր, և ներեի չէր բան մ'սպասել Ալեքսանտրոյէ, գէթ իր կեանքի այդ թափառիկ շրջանին մէջ:

Այսպէս ուրեմն խեղճ Թոտորին կապտուած թէ՛ կնոջմէն, թէ՛ զաւակներէն և թէ՛ գոյքերէն միանգամայն՝ Հապա եթէ խեղճը՝ արդէն հիւանդ՝ այս սոսկալի հարուածի տակ իյնար մեռնէր շանթահար: Ե՛հ, ի՞նչ կ'ըլլար. ո՞վ գիտէ եթէ այդ իսկ չէր Էլէնիի ապաշնորհ սրտին փափաքը այդ ցնորալի ժամերու մէջ . . . :

Այլ սակայն ինչպէս եղած էր բանը, ինչպէս կատարուած էր այդ փախուստը, ո՞ր ժամանակէն Էլէնի շահուած էր իր առտնին հոմանիէն, ինչպէս գործերն հասած էին մինչև հոն:

Այս պարագաներն ահա լքեալ ժամուսինը ճոռոմ լեզուով սլառմեց մեզ ինքնակամ՝ աչքերն արտասուալից ու շեշտը դառնալիւր: Արդէն յիշուած ընդարձակ սրահին մէջ էինք՝ որ այնքան գեղեցիկ է և որ այնքան սխրալի տեսարան մը կ'ընծայէ աչաց, այլ ո՞վ նոյն պահուն միտ կը դնէր իր պարզած բընական գեղեցկութեանց: Բոլոր ուշադրութիւն համակգրաւուած էին ընտանեկան աղետարչ եղերքի մը խիստ ցաւալի պատմութեամբ: Ամենքս խորապէս յուզուած ու տխրած էինք ի տես այս տարարողդ ամուսնոյ ու հօր՝ որու սասանած կեանքը այս սոսկալի ցնցումին կրցած էր սակայն դիմանալ: Հայերէն կարճ յառաջարանութեամբ մը գործին նախնական կէտերը պարզած էի ընկերներուս:

* * *

« Էլէնին կը հարցնէիք » ըսաւ Թոտորի խօսքն ինձ ուղղելով, Էլէնին, այդ անխիղճ կինը՝ զոր դժխեմ բաղդը դիմացս հանեց, և որ բարի ամուսնոյ մը անկեղծ սիրոյն լատ ամենայնի պատասխանել կը կեղծէր, Էլէնին՝ որ բարի ու հաւատարիմ կը ճանչնայիք: Այլ նա մօլի ու անտուակ կ'ին մ'է, իր առաքինի վարքը ձևացում մ'էր միայն, նա՛ երկու զաւակաց մայր՝ տասն տարուան կենակցութենէ մը ետք՝ ուր ո'չ մէկ անգամ սիրտը կոտրեցի, ուր ո'չ մէկ անգամ՝ իբր անստգիւտ ամուսին՝ ամենափոքր վշտի կամ դանգաժտի առիթ տուի, ինքզինք առեանգել տուաւ, կամ աւելի ճիշտ փախաւ սրիկայ Ալեքսանտրօյի հետ՝ զոր բարիքներով լիացուցած էի: Իր հետ տարաւ նաև իմ սիրասունը զաւակներս՝ որք իմ սիրոյս միակ առարկաներն են այսօր, քանզի ամուսինը մեռած է յիս մեռած ու թաղուած անյարիր: Խօսքը չեմ ընէր թալլած գոյքերուն, քանզի կատարեալ կողոպուտ մ'էր ըրածը: Նա երեսի ջուր չունեցաւ, նա չամցեալ այսպիսի ամթալի գործ մը կատարել, երկու անգամ դիս սպաննելու, այս՝, սպաննելու՝ կեանքս քնջելու ասիրատ փորձը փորձելէ կամ փորձել տալէ ետք, քսմնելի անցք՝ զոր պիտի պատմեմ ձեզի: Երանի՛ թէ յաջողած ըլլար, երանի՛ թէ մեռած ըլլայի այսօր, որպէս զի այս ամօթը, այս խայտառակութիւն չտեսնէի՝ որ ընտանեկան պատիւս մէկ ստիկ ըրաւ:

Զինք կորսնցնելու հոգս չէ, երթայ բարով, սե ժամ մ'էր այն՝ ուր զինք կնութեան առնելու ձախորդ խորհուրդը յղացայ. այլ զաւակներս յափշտակեց ինձմէ այդ անդդամը, իմ սիրասուն անմեղ զաւակներս, իմ բոլոր յոյսս, իմ բոլոր մխիթարութիւնս. Գո՛ղը, յափշտակի՛չը, խեղճ հայրը իր վշտի ու յուսահատութեան մէջ մտորուն՝ կը մոռնար թէ աղաքներուն տէր ինք չէր միայն . . . :

Եւ սկսաւ լալ ողիկ ողիկ:

Սիրտս դիմանալու բան չէր. կը վախճայի՛որ յուզման սաստկութենէ իր դժբաղդ ախտին մէկ նոր աագնապը չկրէ հո՛ն՝ մե՛ր ներկայութեան, այլ բարեբաղդ արար այդ անախորժ պարագան տեղի չունեցաւ:

(Շարունակելի)

Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՏՐՈՍԻ ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ ՅԱՆՅԱՆՅԱՆՅ

Վաղուց իմացած էինք՝ որ Ամեն. Մեղք. Եպիսկոպոս Մուրատեանց զբաղած էր գրելու իր Աղին Բուսուլչին՝ Պետրոսի Սամուէլեան Շանչեանց. Կենսագրութիւնն. Այժմ կ'լսենք որ զրկած է զայն Թիֆլիս տպագրութեան համար: Սոյն Կենսագրութիւնն առաջին մասն արդէն հրատարակուած է և երկրորդն մամլոյ տակ է: Ամբողջ տպագրութիւնն աւարտելէ ետք՝ պիտի խօսի Ա. Մանուկայդ գործի մասին, բայց այժմ արժան կ'դատի այդ կենսագրականին Յաւելեանը հրատարակել, Յաւելեան՝ որ ցոյց կ'տայ թէ մեծահոգի հեղինակն ի՛նչ ջերմեռանդութեամբ և ի՛նչ գուրգուրանօք երկասիրած է իր գործն, և թէ՛ քանի՛ արժանի է աշակերտն՝ որ արդէն հոգեւ շունչ ուսուցիչ մ'է, իր առաքինի ու վեհանձն դաստիարակին:

Զմիւռնիոյ Առաջնորդական պաշտօնէս հրաժարելով՝ և ի Պոլիս գալով՝ բնակում է ի Գրդըլ-Թովրակ, Զմիւռնացի Սեբաթիւեան Գալուստ Աղայի ամարանոցումն, որ շրջապատուած

էր այգեստանով և միգարեր ծառաստանով: Գալուստ Աղայ, առևտրական ասպարէզէն քաշուած, առանձնական կեանք էր վարում: Ես ընկերացայ իրեն, իւր յատուկ հրաւիրմամբ: զի արդէն վաղածանօթ էր ինձ: Ամուրի էր նա, մաքրակենցաղ, ազգամիտ և ընկերական յարաբերութեանց մէջ աննենգ ու հաւատարիմ: Այս ազնիւ բնաւորութեամբ էր, որ իբր ժիջնորդ առևտրական մեծամեծ տանց, մանաւանդ Զուխերականաց, կալուածատէր եղած էր, և ի կենդանութեան իսկ՝ ամենն կտակած էր իւր այրի քրոջն, որ բարեհամբաւ զաւակաց մայր էր ի Զմիւռնիա:

Մետասանամեայ առաջնորդական հովուութենէ զինի՝ արդէն կարօտ էի մենաւորական կենաց սիրոյման և կազդուրման: Նախախնամութեան մատն էր անշուշտ, որ առաջնորդած էր ինձ սոյն բնակարանն: Սրտով ու մտքով վշտակրողներն ու վաստակողներն միայն քաջ կը զգան, թէ ի՞նչ քաղցրութիւն ունի առանձնութիւնն, երբ մտայոյզ ժխորներուն յաջորդումեն բընութեան զննութիւնն, սովորական կամ՝ օղաշոտական խոլումներուն՝ հոգեւոր յափշտակութիւնն ու խորհրդածութիւնն, և ներկային՝ անցեւոյն յիշատակներն ու ապագային տեսիլներն, է՝ որ պայծառ, է՝ որ սեւեթոյր:

Գալուստ Աղայ այգեստանին տուած էր իր ուշադրութիւնն. իսկ ես՝ ընթերցման, գրութեան և յաւատ մտածութեան: Մենք օրուան մեծ մասն գրեթէ տարակալ էինք իրարմէ: Միայն սեղանն էր, որ մեզ միացնումէր. միայն լրագրերն էին, որ ընթրիքէն զինի կարգում էինք միասին. միայն ոմանց մեր բարեկամաց հազուադէպ այցելութիւնն էր, որ մե՛րթ ընդ մե՛րթ խոսովումէր մեր մենաւորութիւնն՝ ազգային տխուր իրողութեանց զրոյցներով:

Սոյն մենաւորութեան ծնունդն են իմ մի քանի գրաւոր երկերս. տպուած թէ անտիպ—Գահաբեան գիրք՝ առ հօգն Զօրանայ, Թղմբէր՝ առ Պապն Հափշայ և առ Ս. Պարթեւթն Ալլահեան, Երէն—Խոստ, ինչ ինչ Աղլեւեթն ևն ևն: Այս մենաւորութեան մէջ էր, որ զարթնում էին շատ յիշատակներ՝ ուսանողական, ուսուցչական, վարդապետական. պատկերանումէին շատ անցքեր՝ ուրախական, տխրական, քաջաւերական, վճատական: Այս մենաւորութեան մէջ էր, որ մի զիշեր երեցաւ ինձ ի տեսլեան ծերունի Հայրապետան Ներսէս Աշտարակեցի և ասաց. «Ապրի՛ս, լաւ արիր, որ մեր Եկեղեցւոյ Պատմութիւնն գրեցիր. եթէ թըլ-

համիք ու սուտ զաւակունք այլայլեն նորա պարզութիւնն ու առաքելական ուղղութիւնն, գոնէ Պատմութիւնն միշտ վիայ կը մնայ՝ թէ Հայոց Եկեղեցին, երկար դարեր, էպպէս քրիստոնէական մնացած է իւր վարդապետութեամբ և վարչութեամբ: — Մեծ րան չէ՛, ասացի, գրածս, Հայր իմ, և խոնարհեցայ սուրբ աջն համբուրել: «Լա՛ւ է, լա՛ւ է» կրկնեց և աներևութացաւ:

Դռնալու վարժենցայ և սկսայ լալ ու հեծկլտալ: Նոյն պատկառելի ծերունին էր, որ շատ անգամ՝ իւր այցելութեամբ քաջաւերումէր Ներսիսեան Ուսումնարանի ուսուցիչներն ու սաներն: Այլ ևս չըքնացայ. արդէն արշալոյսն ծագելու վրայ էր Նլայ, լուացունցայ և գնացի՝ ծառի տակ նստայ:

Տեսնեան տպաւորութեամբ պաշարուած էին միտքն ու սիրտը: Գոցցես ի Դըղըլ-Թափրաք չէի, այլ ի Թիֆլիս, ի Ներսիսեան Ուսումնարանի, ուր Հայրապետին հետ պատկերանումէր նաև Ազնիւ Տեսուչն՝ Պ. Շանչեանց, որոյ ճակատն համբուրում էր Հայրապետն՝ իրեն դիմաւորած ժամանակ: Ա՛խ, մտածում էի, երանի թէ հնար լինէր տեսիլս պատմել Ազնիւ Տեսչի՛ր կամ գոնէ մի դպրոցական ընկերիս և իրենց հետ բաժնել զգացումներս: Տեսակ, տեսակ իզձեր յաջորդումէին իրարու: Մի անպատում՝ փափաք յուզումէր սիրտս՝ գէթ մի անգամ ևս ի կենդանութեան տեսնել Ազնիւ Շանչեանցն, խօսակցիլ իրեն հետ, լսել իւր խորհրդներն, որոնք օգտակար եղած էին ինձ բովանդակ կենացս մէջ:

Այսպիսի ծովանաց մէջ էի, երբ յանկարծ՝ փափաք ծնաւ սրտումս, պատրաստել Պ. Շանչեանցի Կենսագրութիւնն: Մտաւ տանէն դարձայ սենեակս և իսկոյն մի նամակ դրեցի սիրելի ընկերիս՝ Պ. Պօռչեանցին, որչափ կարելի է շուտով կենսագրական տեղեկութիւններ հաղորդել ինձ Պ. Շանչեանցի մասին, այսինքն՝ այնպիսիներ, որոնք անծանօթ էին ինձ և որոց թերևս ինքն կարող էր գիտակ լինիլ հարցնելով:

Որո՞ւ մտքէն կանցնէր, թէ երբ ես խորհումէի Պ. Շանչեանցի կենսագրութեան մասին, նա արդէն պառկած էր հիւանդագին: Ո՛վ կարող էր գուշակել՝ թէ Պ. Պօռչեանցին գրած նամակիս պարունակութիւնն պիտի լսէր նա կենաց և մահուան վերջին ճգնաժամին: Բայց Նախախնամութիւնն ունի խորհրդներ, որոնք միշտ գաղտնիք են մարդու համար: Կայ՛, կայ՛ մի խորհրդաւոր կապ, որով միշտ ու արտմութիւն հաղորդում են հնաւոր՝ բայց իրար սիրող սրտերու: Մարդ տխրումէ՝ արանց

պատճառն իմանալու՝ արտասուումէ՝ տաւնց դաղունիքն թափանցելու։ Հաւատացէ՛ք որ երբ փափաք յղացաւ Շանչեանցի կենսագրութիւնն պատրաստել, սիրտս խռովեցաւ, աչքերէս արտասուք ցողեցաւ, և սակայն չըզիտէի բնաւ՝ թէ նա մատնուած է հիւանդութեան։

Ահա՛ թէ ի՞նչ է գրում ինձ այն ժամանակ, Պ. Շանչեանցի մահճակալին սնարէն, Ղարաբաղի հայրենասէր զաւակն՝ անմուռնային Համբարձում՝ Հախումեանց։

«Մեր անփոխարինելի բարեկամ Պետրոս Շանչեանցի մահիցն քանի մի օր առաջ Պաշեանցն նրանից ինչ ինչ տեղեկութիւններ էր խնդրել իւր կենսագրութեան մասին՝ իրր թէ Ձեր յանձնարարութեամբ, ինձ յայտնելով՝ յանձնեց ստուգել այդ բանը. արդեօք իսկապէս Ձեր յանձնարարութեամբ է խընդրածն, թէ ինքն է ունեցել ցանկութիւն Ձեր անունովն ունեւալ։ Երբ տեղեկացայ, որ իսկապէս Ձեր կամքն է եղել և յայտնեցի իրեն՝ անսահման ուրախութիւն նկատեցի իւր դէմքի վերայ։ Այժմ օր չարուհակ այցելումի և օր չէր անցնում, որ չըյիշէր Ձեզ, չըմտաբերէր անցեալն, չըխօսէր և չըխորհէր ներկայիս մասին. մանաւանդ վերջին օրն, մահիցն քանի մի ժամ առաջ մօտն էի. երկար պահեց. կարծես իմանում լինէր իւր վերջին ժամերն, Բարեկիս (միաս բարեի ժամանակ) սկսաւ օրհնել ինձ և զաւակներս այս սուրբ խօսքերովը. «Օրհնեա՛լ լինիս երեխաներովդ, նրանց հետ ի միասին երջանիկ ապրիս» և յետոյ աւելցրեց. «Գիտեմ, ժամ ես դնում, չըմոռանաս աղօթքը — Յիշեա՛, Տէր, զպաշտօնեայս քո՝ զձնողսն մեր. զվարդապետս, զեղբարս» և եւ այս միանգամայն մնացի ապշած և սառած կանգնած դրան շեմքումն. որովհետեւ ինքդ էլ լաւ գիտես, որ նրա բնաւորութիւնից շատ հետի էր իր սրտի զգացմունքն դէպի իւր սիրելիս՝ խօսքով արտասանել։ Միւս օրն առաւօտեան լսում եմ, որ այլ ևս չըկայ Պ. Շանչեանց. նոյն իսկ զիշերն վախճանուել է։

Կարծես թէ միջեց ինձ համար աշխարհս, ըստ օրինակի Փրկչին։ Նա զինի իւր մահուան քեզ թողուց ինձ մխիթարիչ և իրեն փոխանորդ։ Բոլոր սրտովս փափաքում եմ այն երանելի ժամին, երբ պիտի արժանանամ սուրբ և քաղցր տեսութեանդ և բանամ սիրտս առաջիդ և հանգստանամ։ Առ այժմ օյսքան միայն կ'ասեմ թէ՛ Աստուած լինի՝ մխիթարիչդ և պաշտպանդ. երկար ապրիս՝ Աչգդ ու Եկեղեցիդ պաշտպանելու համար։

27 Մարտի. 1889 Թիֆլիս

Ուրեմն, տալաւին ի կենդանութեան Պ. Շանչեանցի ինքնին յղացած խոստումն է, որ այսօր պիտի կատարեմ, թէ և շատ ուշ: Բայց թէ պիտի յաջողեմ արդեօք պսակել այն վստահութիւնն, որ ունեցած է երջանիկն Շանչեանց իմ կենսագրական փափաքին վրայ և որուն համար ասուով Նումակագիրն. « երբ յայտնեցի իրեն, անսահման ուրախութիւն նկատեցի իւր դէմքին վրայ »:

Ես պիտի գրեմ, ինչ որ տեսած եմ, ինչ որ զգացած եմ, ինչ որ յաճախ այլոց պատմած եմ և ինչ որ, իբրև օրինակելի պատկեր, երբէք աչքէս, սրտէս, մտքէս և յիշողութենէս հեռացած չէ: Պիտի գրեմ այն օրէն, երբ իբրև Տեսուչ և ուսուցիչ տեսած եմ Ներսիսեան Ուսումնարանում: Ձե՛մ կարող գրել ո՛չ մի անստույգ բան. չե՛մ կարող շոյալել ո՛չ մի աւելորդ գովեստ. զի գիտեմ թէ նա ատելով ատում էր ստույթիւնն. ասուով չալ զովեստն, որ զարձեալ ստույթիւն է՝ այլ պատրուակի տակ: Համոզուած եմ թէ նորա ոսկերքն անդամ կը բողբոջեն ինձ դէմ, եթէ ստույթեան ամենապոյղն ստուեր սրբալրգած լինի նորա կենաց չքնաղ, անբիծ, վեհ, անսլելի պատկերին, որոյ վրայ չորրորդ, իմաստութիւն և սէր միանգամայն էին զօրանում:

Շատերն գրած են արդէն Պ. Շանչեանցի կենաց վրայ և ես ամենէն յետինն եմ, թէ և ամենէն առաջ յղացած էի գրել: Մեծ փափաքս էր այլոց կենսագրականներն լրագրութենէ հաւաքել և ի մի ամփոփելով կցել իմ գրածին և այնպէս՝ հրատարակել, որով պիտի տեսնուէր թէ ամենքն ևս մի և նոյն առաքինութիւններն, մի և նոյն կատարելութիւններն նշմարած են Պ. Շանչեանցի կենաց և գործոց նկատմամբ: Բայց զգացի որ դժուարութեանց պիտի բաղժիմ և հետեապէս լաւ համարեցի համառոտագրել այդ կենսագրականներու այն կտորներն, որոնք վերաբերում են Պ. Շանչեանցի յառաջ քան Տեսութիւնըն ունեցած կեանքին և իմ երկին գլխաւորութեանց առաջին տեղն իրենց նուիրել, ինչպէս որ ի վերջոյ՝ հիւանդութեան, մահուան և յուղարկու որութեան պարագաներն ևս իրենցմէն քաղուած ել:

Մ. Ե. Մ.

ՍՍՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Պատուարժան Խմբագրութիւն Ա. Մանուկ,

Զեր բազմագուտ հանդէսին (թիւ 17) մէջ կարդացի Սանտարեան վարժարան վերնագրով յօդուածն՝ որուն մէջ կը խօսէր Պ. Յ. Ծերնիկեան՝ յիշեալ վարժարանի վարչական եւ ուսումնական կազմակերպութեան վրայ։ Իրեւ նախկին աշակերտ նոյն վարժարանին՝ կ'ուզեմ քանի մը իրաւացի զիտողութիւններ ընել, խնդրելով Զեյթէ որ՝ ճշմարտասիրութեան եւ անկողմնակալութեան համար՝ բարեհաճիք հրատարակել Զեր թերթին մէջ։ *

Պ. Յօդուածագիրի գրութենէն՝ թէ եւ անկապ ու անորոշ՝ տակաւորակացութեան կարելի է հասնիլ՝ թէ Սանտարեան վարժարանը, իր կտակաւորութիւն «*Դէ անյնաւորութեան*», Տեղւորութեան «*Ինչի մոտ է անյնաւորութեան* (?)», Ուսումնական Մարմինին «*Կարող (I) մանկավարժ (I) է անյնաւոր*» լինելուն, Կարնոյ Հոգաբարձութեան եւ Պոլսոյ Խնամակալութեան «*Բարձրագոյն գերաւորութեան*» լինելուն շնորհիւ բոլորովին անթերի եւ օրինակելի հաստատութիւն մըն է։ Արեւելի տրամաբանութիւն։ Եւ այս կցկառու բացատրութիւններէն բոլորովին գոհ՝ Պ. Յօդուածագիրը մոռնալով իր «*վարչական եւ ուսումնական կազմակերպութեան վրայ խօսելու*» տուած խոստումը՝ վայրկեան մը կարծես պօսներու կ'ելնէ դէպի . . . Խանութիւն, յետոյ Շրջանոցի, Կանի, Մուսուրկայի շրջանն ընելէ վերջ կ'անցնի Ազգը-Ազգը, Գլխի-Տէլիֆֆէն, ուրկէ անակնկալ հիացումով մը կը նետուի . . . սարահարթին վրայ՝ ա'լ դուրս չենելու համար . . . : Յետոյ կը խօսի նաեւ կերակուրներու, պատուներու եւ զգեստեղէնի մասին։

Պ. Յ. Ծերնիկեան իր այս քանի մը պոփսոսական տողերով, զոր կը շօշուի Սանտարեան վարժարանին, կարծես թէ վրաբարկութիւն մ'ընել կ'ուզէ իրեւ պարտաճանաչ եւ երախտագէտ աշակերտ այն խնամներուն ու հոգածութեան համար,

* եւ՝ իրօք՝ լոկ անկողմնակալութիւնը պարս կ'ղնէ մեր վրայ հրատարակել այս նամակն՝ առանց ու եւ Կարսախանահանութիւն ստանձնելու։

Գ. ԽՄԲ.

զոր չէ խնայած իրեն՝ վարժարանը. սակայն կը մոռնայ որ՝ Սանասարեան վարժարանի պակասութիւնները ծածկելով եւ անոր տալով այնպիսի առաւելութիւններ զոր անիկա չունի՝ նախ ճշմարտութենէ հեռացած կը լինի, եւ երկրորդ՝ կը նսեմացնէ նոյն իսկ վարժարանին իրական յարգն ու արժանիքը:

Այս առաջին անգամը չէ, որ կը դրուի Սանասարեան վարժարանի վրայ. արդէն «Արեւելք» եւ «Հայրենիք» մէջ շատ անգամներ խօսուած է անոր վրայ, առաջինի մէջ խիստ պահպանողական եւ երկրորդի մէջ շատ յարձակողական յօդուածներով, որոնք երկու պարագաներու մէջ ալ ճշմարտութիւն պարունակելէ շատ հեռու էին. ուստի կ'արժէ որ քանի մը ստույգ տեղեկութիւններ հաղորդուին նոյն վարժարանին վրայ:

Ճիշդն ըսելու համար պէտք է խոստովանիլ որ՝ Սանասարեան վարժարանը, մանաւանդ այս վերջին քանի մը տարիներուն մէջ, շատ ինկած է՝ թէ բարոյական եւ թէ ուսումնական տեսակէտով. աշակերտներէն շատերը դո՛ւ չմնալով՝ հետզհետէ կը պակսին, այնպէս որ 120 աշակերտէն հազիւ 70-80 աշակերտ մնացած է վարժարանին մէջ, եւ 7 դասարաններէն 5 հատը փակ են: Այս անտեղութիւններուն ու զեղծ ումներուն միակ պատճառը թոյլ եւ անհոգ տեսչութիւնն է, որ կ'ուզէ միայն իր «Բառնա» խմբիկով » կառավարել վարժարանը՝ հեղինակով այն ամէն իրաւացի դիտողութիւններն որ կը լինին իրենց՝ վարժարանի օգտին համար:

Վարժարանին Պաշտօնային Խնամակալութիւնը անուանական հըսկողութիւն մը միայն ունի այդ հաստատութեան վրայ. կամ այն է որ վարժարանի ներքին կազմակերպութեան վրայ գաղափար չունի, եւ կամ՝ նոյն իսկ չի հետաքրքրուիր անով: Իսկ Սանասարեանի Ատակալատարը Պ. Սզեանց, որուն հետ վերջերս ծանօթանալու պատիւն ունեցայ, դժբախտաբար ստույգ տեղեկութիւններ չունի վարժարանի եւ անոր Տեսչութեան մասին, որով եւ կերպով մը անկարող է գործուած զեղծումներուն առաջին առնելու:

Տեսչութեան անդամները, Պ. Պ. Ս. Սողիկեան, Գ. Արուլեան եւ Յ. Մատթեան — երեքն ալ գերմանական բարձրագոյն կրթութիւն ստացած մարդիկ — մօտ 15 տարի անընդհատ պաշտօնավարելէ վերջ՝ կարծես թէ ա'լ բոլորովին յոգնած ու ձանձրացած են. այնպէս որ շատ անգամ կը թերահան իրենց նախնական պարտաւորութիւններուն Աջ, որ է հսկել աշակերտներու բարոյականին վրայ — որ թէպէտեւ համեմատելով

կարգ մը վարժարաններու բարոյականին հետ՝ շատ բարձր է։ — Տեսուչներու այս թոյլ ընթացքին պատճառներէն մէկն ալ թերևս ընտանիքի հոգն է որ քանի մը տարիէ ի վեր ծանրացած է իրենց վրայ։

Այս զեղծումներուն առաջըը առնելու եւ վարժարանը բարերարին ցանկացած դրութեան մէջ մոցնելու համար, կարծեմ թէ ամենէն յարմար միջոցն է՝ կամ ներկայ Տեսչութիւնը հրաժարեցնելով նոր տեսչութիւն մը կազմել՝ աւելի կարող եւ գործունեայ անձնաւորութիւններէ, եւ կամ հսկող մարմին մը հաստատել, որպէս զի Տեսչութեան ամեն մէկ գործը քննէ եւ հարկ եղած խորհուրդները տայ անոր։

Այսչափ բարոյականի մասին։ Ուսումնական մասը աւելի որոշ պատկերացնելու համար հարկ է որ իւրաքանչիւր ուսուցչի դասաւանդութեան եղանակն ու արդիւնքը զատ զատ աչքէ անցընենք։

Պ. Սողիկեան. — Մանկավարժական սքանչելի մեթոտով կը աւանդէ Կրօնագիտութիւն, որուն մասնագէտն է։

Պ. Աբուլեան. — Կը դասախօսէ Աշխարհագրութիւն, Պատմութիւն (հին ու նոր ազգերու) եւ Գեոգրաֆիք, շատ դիւրուսոյց եւ ճարտար եղանակով մը։

Պ. Մատաթեան. — Կը սովորեցնէ (?) Բնական գիտութիւններ՝ խիստ անճարակ կերպով և ընդհատ դասերով՝ որ ամբողջ տարեկան չըջանին մէջ հազիւ քանի մը անգամ տեղի կ'ունենան։ Աւելի լաւ կը լինի որ Պ. Մատաթեան ուսուցչութեան ասպարէզէն քաշուի, որպէս զի թէ ինք հանգիստ լինի և թէ աշակերտները կարենան թան սովորիլ։

Պ. Խաչատուրեան. — Տարիէ մը ի վեր կը դասախօսէ Հին և Նոր Հայերէն։ Եկեղեցական Պատմութիւն ևս. աշակերտները գոհ են իրմէ. սակայն դրաբարի լաւ մասնագէտի մը պէտքը միշտ զգալի է կարծեմ։

Պ. Թովմայեան. — Կը սովորեցնէ Տաճկերէն և Գաղղ. Հայերէն Խաչատուրեան. թէ և Պ. Յոգուածագիրին խօսքերով — «Մէտէլլէի թարգմանիչը իր մայրենի լեզուին չափ գիտէ այդ լեզուն» սակայն երբեք չի գիտեր սովորեցնելու եղանակը, որով արդիւնքը խիստ անգոհացուցիչ է։ Գալով Գաղղ. Հայերէն թարգմանութեան դասերուն՝ միշտ դժգոհ մնացած են իրմէ, վասն զի իր մասնաճիւղը չէ այդ, այլ պարզապէս «առ ի չգոյէ լաւագոյնին» կը վարէ այդ պաշտօնը։ Պ. Թովմայեանի գովելի յատկութիւններէն մէկն է սովորեցնելու չափազանց եռանդը, որ

սակայն անօգուտ լինելէ աւելի՝ ճնշող է, վասն զի միայն շատ սպարտականութեան մէջ կը գտնէ յառաջդիմութիւնը:

Պ. Ումիկեան. — Կ'աւանդէ Ուսուցիչն՝ խիստ պարզ եւ դիւրահասկանալի կերպով. աշակերտները կը զգան իրենց յառաջդիմութիւնը, եւ շատ գոհ են:

Ես՝ չորս տարի շարունակ աշակերտած լինելով յիշեալ վարժարանին, ինքզինքս երախտապարտ զգալէ աւելի, խորին համակրանք մը կը տածեմ դէպի ազգային այս մեծ հաստատութիւնը. ուստի, իրեւ ցանկացող անոր կատարելութեան, կը յուսամ թէ իմ այս արդար զիտողութիւններս նկատի առնուելով՝ հաշի եղածը պիտի տնօրինուի. այն ատեն ես ալ կը ստորագծեմ Պ. Յօգուածագրին խօսքերը. «Ազգային մանկտին, փոխանակ օտար ձեռներու յանձնուելու, թող զրկուի Սանասարեան վարժարան»:

25 Սեպտեմբեր 1897

Փարիզ

ՅՈՒՂ. ՇԱՒԱՐԵ

ԳՐԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑՆԵՐ

ՈՃ. — Ինչպէս քերականական, նոյնպէս հռետորական կանոններու վրայ ընդհանրապէս մեր դպրոցներու մէջ շատ դասեր կ'աւանդուին, որպէս զի աշակերտն ուղիղ ու լաւ գրէ ու խօսի: Արդ՝ ոչ միայն աշակերտ մը, այլ դրագէտ մ'անգամ կըլնայ լիովին հմտութիւն ունենալ կանոններու և մի առ մի իրերան արտայայտել, սակայն իր գաղափարները շնորհքով բացատրելու կարողութենէ զուրկ մնալ, պարծենալով հանդերձ որ առաջնակարգ քերական ու հռետոր մ'է: Այս անկարողութեան մի պատճառն է մեքենական ուսումն, երկրորդ՝ ճաշակի և անկեղծութեան չգոյութիւնն: Բաւական չէ կանոն սերտել, պարտ է նաև ոչ միայն զայն գործադրել այլ և բացատրութեան յստակ, որոշ ու պարզ ձևերը գիտնալ: Գիտութիւն մ'որ կ'ստացուի չէ թէ քերականական ու հռետորական չափերով այլ անուանի մատենագիրներու երկերն ուսումնասիրելով: Քանի քանի գրողներ կան մեր մէջ՝ որ թէև անհամար տարիներ հալած մաշած են իրենց ուղեղն ուսմանց մէջ, այլ վայելուչ և գիւրդմբառնի կերպով իրենց զգացմունքն բացատրելու եղանակը չգիտեն: Ուրապտոյտ սլարբերութիւններ, խրթին,

կնճռոտ և նորալուր բառեր, մութ և մանուածադաս ոճ՝ որոց մէջ իմաստներն, որքան սիրուն, խորունկ ու նոր լինին, կ'ամպոտին և ընթերցողին ձանձրոյթ և նեղութիւն կ'պատճառեն, ահա ասոնք են կարգ մը գրչակներու յատկութիւններն, որով իբրեւ բանխմաստ գիտուններ կ'կանգնին հրապարակի վրայ և պատգամներ կ'արձակեն կամ ժողովուրդը կրթելու կ'յաւակնին, Եւ, սակայն, պարտ է ըսել թէ՝ որքան մեծ ու բեղուն լինի գըլուխ մը, որքան ոսկի գաղափարներ պարունակէ, երբ անոնց պատկերը թղթի վրայ թիթեղի ձայն կ'հանէ, երբ խժուոժ ոճ մը կ'գործածէ՝ ըստ իս՝ մեծ արժէք մը չունենար, և կ'ոմանի այն մրոտ քրոտ վայրենիին որ ոսկի ու աղամանդէ մանեակնե-րով իր ականջներն ու բազուկները զարդարած՝ այլ և այլ այլանդակ գալարումներով կ'պարէ հանդիսականներու առջև, և անոնց եթէ ոչ նողկանքը ծիծաղը կ'չարժէ:

Եւ իրաւամբ կ'ըսէ Պ. Ճօն Մօրլի, անգլիացի անուանի մատենագիրն ու քաղաքագէտն, — Ոճի կանոններու վրայ շատ հաւատ չունիմ, սակայն անսահման վստահութիւն ունիմ ուղիղ և ճշմարիտ բացատրութիւններ մշակելու զօրութեան վրայ: Ամենուն տրուած չէ անշուշտ մարդկային լեզուի մեծ վարպետներու վսեմ՝ և գաշնակաւոր ոճին տիրանալ, բայց ամեն ոք, (բաց ի իմաստալէն) կարող է բանաստեղծութեան ստուգել թէ իր գրածը կ'իմանայ և յարմար քառու գտած է: Հազար անգամ ըսուած է որ խօսքի և գրութեան մէջ ուղիղ բացատրութեան հիմն անկեղծութիւնն է: Այս մէջին ինչպէս միշտ այժմ ևս ստոյգ է, և ուղիղ բացատրութիւնը միայն գրքերու հեղինակները մշակելու չեն, քանի որ այն՝ մարդկային նկարագրի մի մասը կ'կազմէ: Ինչպէս անձ մ'ըսած է ճշգրտութեամբ — խօսիլ ուսանելով ուղիղ խօսքիլ կ'սովորուի — և որոշ ու զօրեղ խօսքը կախումն ունի վսեմ՝ ու ազնիւ համակրութեանց մշակութենէ: Այնպէս կ'թուի ինձ որ աւելի հանդարտ ոճի մը չրջանը կ'մըտնենք: Մեր դարուն մէջ իրօք հսկայ արձակագիրներ ունեցած ենք. նախ Քարլայլ, ապա Մաքս'լէ և Պ. Ռեյքին, որ դեռ կենդանի է: «Եւ ես կ'աւելցնեմ թ. տը Քեյնսի»:

Անկեղծութիւն, այս է ուրեմն լաւ, ընտիր, շնորհալի շարագրութեան էական պայմանն՝ զոր մեր մէջ մի շատ ինքնակոչ գիտուններ չեն պահներ, և հետեւապէս սրտով ու մտքով օժապետոյտ ոճի և բացատրութեաց մէջ կ'թափառին՝ միշտ միա-միաներու առջև իբրեւ ճշմարտութեան քարոզ կանդնելով:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԹԷ ԱՌԱՍՊԵԼ. — Մեր քերթողա՜նք միայն

խօսելու առթիւ՝ այս գաղափարն արդէն յայտներ էի՝
թէ կարգ մը հայ գրողներ՝ թէ և կրօնական առասպելներով ի-
րենց ուղեղը շաղած են, մեզ իրր գիտութեան դասեր տալու
մտօք մեծ երասնդ կ'յայտեն թարգման կանգնելու օտար
քննադատներու՝ որ մեր հին պատմարաններն իրենց մատը
փաթթելով՝ կ'ջնան անոնց վաւերականութիւնն ի սպառ
ժխտել։ Արդ՝ քանի մ'օր առաջ, կ'գրէր ինձ բարեկամ մը, ար-
տասահմանի մի թերթի մէջ յօդուած մը կարդալով թէ դիտեր է
որ իմ արդէն յայտնած մի գաղափարս կ'ըջափէ այն՝ Հ. Գէլցերի
Համառօտ պատմութեան հայոց դրքայիին առթիւ՝ զոր յաւելուած-
ներով թարգմանած է Հ. Գր. Վ. Գալէմքեարեան։ Յօդուածա-
գիրը կ'ըսէ. — . . . այսպիսի մինիատիւր (մանրանկար) գործի
մէջ հեղինակը նոր բան չէր կարող ասել, և հայ ընթերցողը,
որ հետաքրքրուում է իր ազգի անցեալով՝ չէ կարող դիմել
դրքայիի օգնութեան, քանի որ պատմութեան յօդուածաշարական
համառօտութիւն ունի։ Միակ նորութիւնը, որ և, կարծում
ենք, հրապուրել է Հ. թարգմանչին՝ այն է, որ Խորենացու
պատմութիւնը ջնջված է, իսկ նրա տեղ դրված են օտար պատ-
մարանների և բեւեռագրերի տուած կցկտուր տեղեկութիւն-
ները։ Արդեօք շատ շտապով չե՞ն բանասէրները վերջնական
դատապարտութեան վճիռ կարգում։ Խորենացու գլխին։ Չկայ
փոքր ի շատ հին ազգ՝ որի պատմութիւնը առասպելներով չը
սկսվի։ Բայց պատմութիւններից առասպելը վերջնականապէս
չէ վաճառված և չէ էլ կարելի վաճառել։ Առասպելը պատմու-
թեան հետ խառն է միշտ՝ պատմարանի գործն է պատմու-
թիւնը բաժնել իրողութիւնից և բառականաբար զրանով, մանա-
ւանդ երբ խնդիրը գեռ ահագին վէճի տակ է։ »

Եւ իրօք քիչ շատ երոպական հին ժողովուրդներու՝ յատ-
կապէս Յունաց և Հռովմայեցւոց՝ պատմութեան տեղեկի անձինք՝
քաջ գիտեն՝ թէ ինչ կ'արժեն յունաց դիցապատկան այլան-
դակ չրջանը, հոմալեցւոց առաջին թագաւորներու գործերն
և և և և։ Եւ սակայն քաջահմուտ բրոքէսօրներ վարդապետական
վեհութեամբ՝ կ'աւանդեն շարունակ իրենց աշակերտներուն
այդ ամենն երբեմն իրրե պատմական և երբեմն իրրե վաւե-
րական ճշմարտութիւններ։ Իսկ երբ խնդիրը մեր նախնեաց
սո՛հմային գործերու վրայ կ'դառնայ՝ կ'եննեն անգաղար կ'սո-
ռան — Մի՛ հաւատաք, սուտ է, առասպել է։ Ինչ գիտական
նախանձախնդրութիւն։

Ա. ՊԻՍՏՍԻ

Տ Ի Պ Ա Ր Վ Ա Ր Ժ Ա Պ Ե Տ Մ Ը

Գառնուերեք տարեկան վարժապետ մ'է նա : Պզտիկութեան տտեն գպրոցը , իւր դաստարանի ամենաչարն էր , ծուլութեամբ կ'անցունէր ժամանակը՝ բնաւ կարեւորութիւն չտայով դասերուն : Երբ քիչ մը մեծցաւ իւր վարքը փոխեց , լուրջ բնութիւն մը ստացաւ ու սկսաւ ուսմանցը յարատեւութեամբ աշխատիլ : Իւր գպրոցական շրջանը աւարտեց վերջապէս փայլուն քննութեամբ մը :

Ենողքը՝ տեսնելով անոր ուսմանց համար ունեցած սերը , տմն բան սորվելու փափոքը , մեծամեծ զոհողութիւններով Եւրոպական համալսարան մը գրկեց զայն :

Վեց տարի ուսանողութիւն ընելէ ետք՝ ի դարձին իր գալուստը ուրախութեամբ ողջունուեցաւ իր ազգակիցներէ : Ամեն ոք մեծ յայտ ու ազնկայութիւններ կը տածէր անոր վրայ : Այն համոզումը կար ամեն տեղ թէ նա նոր զարկ մը պիտի տայ դաստիարակութեան գործին :

Բարձրահասակ , առողջ և ուժեղ կազմով երիտասարդ մ'էր , պարզ քայլ կոկիկ հագուած , իր ածիլուած պիւներով ճէնդլմէնի չքեղութիւնը ունէր : Լնայն ու լեցուն ծաղատ մը կը լուսաւորէր անոր դէմքը , կապոյտ աչքերը խորունկ ու թափանցող նայուածք մ'ունէին :

Գպրոցը բարձր կարգերու գիտութեանց դասատու անուանուած էր : Առաջին օրը երբ ներկայացաւ ի դասարան , աշակերտներէն շատերը ճեգնական ծիծաղներ ունեցան . նոյն իսկ քրքիջ մը լսելի եղաւ սննեակին մէջ : Բայց նա անուշադիր , թեթեւ բարեւ մը տալէ վերջ՝ ուղղուեցաւ դէպի իւր գրասեղանը : Պահ մը առջեւ գտնուած տետրակի խառնելէ ետեւ , գլուխը քարձրացուց ու ստը ակնարկ մը ձգեց ամենուն վրայ : Ակնարկ մը՝ որ շատ բան կրտէր , և որ կարծեա ելեքարացուց ամբողջ դասարանը : Աշակերտները՝ զրեթեւ ամօթահար , խոնարհեցուցին իրենց աչքերը , հասցան թէ իրենց առջեւ գտնուողը գուեհիկ մէկը չէր , ու համակրութեամբ լեցուած սպասեցին անոր խօսելուն :

Նա ձայնը բարձրացնելով սկսաւ խօսիլ , զօրեղ և հնչուն ձայնով մը : « Բարեկամս'ր , ըսաւ . — Եթէ՝ զարմանաք զձեզ բարեկամ՝ կոչելուս , աշակերտներուս միշտ այս անունը պիտի տամ , զանոնք ընկերներ նկատելով՝ հետեւնին մտերմորէն պիտի խօսիմ : Ձեր գասարանին մէջ փիլիսոփայութեան ու բարոյագիտութեան ուսումներ աւանդելու կոչուած եմ , բայց պիտի ուզէի սոյն գիտութեանց վրայ մտնորմանս և կանոնաւորապէս բանախօսելէ առաջ , շատ կարճ կերպիւ կենսագրութիւնս ընել , որով պիտի կարողանաք զիս լաւագոյն ճանաչել անցեալիս գիտակցութեամբը : Յետոյ՝ համառօտ տեսութիւն մը պիտի ընեմ՝ կարգ մը խնդիրներու մասին , խնդիրներ՝ որոնք մեր աւանդելիք ուսմանց բուն նպատակը պիտի բացատրեն :

Իմ գասերու մէջ , տման նիւթի վրայ , համարձակ կերպիւ պիտի խօսիմ , գաղափարներս աշատորէն պիտի յայտնեմ , և պիտի ինդրեմ՝ ձեզմէ որ եթէ ըսածներուս մէջ բանականութեան հսկառակ և սխալ բան մը

գանձէք՝ չբաշխուիք ամենեւին ինձ պէտք եղած դիտողութիւնը ընելէ։ Հնար հակադրութեամբ պիտի ընդունիմ ձեր ամեն քննադատութիւնները։ Մշակեցէք ձեր մէջ մտնաւանդ քննադատութեան ոգին, կը յանձնարարեմ ոյս բանը ձեզ, զի քննադատութեամբ է միայն որ կը հասնի մարդ ճշմարտութեան։

Երբ պզտիկ էի, դպրոցին մէջ լաւ վարք ունեցող և իր գոնարհան շատ ուշադիր աշակերտներէն չէի, ստէպ խաղերով նստեցունէի ժամանակս, բայց տարիքս առնելով՝ բոլորովին փոխուեցայ՝ մեծ փութաջանութիւն ցուցնել սկսայ աշխատութեանցս մէջ։ Ուսումը կը սիրէի ուսման համար և ոչ թէ անկէ իրական օգուտ մը քաղելու նպատակաւ, ինչպէս շատ աշակերտներ, որ կարդալ գրել կը սորվին շահու մը ակնկալութեամբ։ Հեռու էր ինձմէ սոյնպիսի գաղափար մը, կը կրկնեմ թէ ուսումը ուսման համար կը սիրէի։ Ար սիրէի զայն այն բերկրութեան համար զոր ինձ կուտար բանալով առջեւ նոր ծանօթութեանց հորիզոն մը։

Առած դասերովս գոհ չէի թնար, այլ ինքնուրի ալ կ'աշխատէի. բոլոր խնայողութիւններս գիրքերու համար էին միայն։ Հին գրածախերու (bousquiniste) խանութները կ'անցնէի պրպտելով խառնելով, փոշիներով ծածկուած ամեն տեսակ մատենաներ, թերթեր, եւայլն։ Ուսեալ անձերու խօսակցութեանց ներկայ դառնուելու մեծագէտ կ'ախորժէի։ Երբ կը տեսնէի ծանօթ խելացի մարդերու խօսակցիլը, առիթը չէի փախցնէր անոնց մօտենալու, թէև անբաղաւաճ վարմունք մ'էր ըրածս, բուռն հետաքրքրութիւն մը կը մղէր զիս սորվելու, ամեն բան հասկնալու անզուսպ պէտքն էր որ զիս կ'գրգռէր։

Վարժապետ ըլլալ, ո՛հ, այն ժամանակ, ամենեւին մտքս չէի անցնէր այս բանը, կերպ մը արհամարհանք կը տածէի վարժապետներու նկատմամբ, առանց պատճառը գիտնալու հակակիր էի այն անձերու։ Ամենագիտար ու նուաւատացուցիչ դործ մը կը նկատէի անոնց պաշտօնը։ Բայց վերջը բոլորովին փոխեցի այս մասին ունեցած գաղափարներս։

Օր մը, դպրոցական չորսնաս աւարտելու մօտ էր, նստեր կը մտածէի ապագային վրայ, կը խորհէի թէ ի՞նչ տեսակ ապագայէ մ'ընդգրկեմ։ — Լաւ գործ մը գտնելով հարուստ ըլլալ և փարթամ կեանք մը վարել չէր նպատակս։ — Կուզէի մտնել պիսպիսի ապարեղի մը մէջ, ուր, ապրուստս շահելով հանդերձ, նմաններուս օգտակար և ազգիս կարողանամ արդիւնաւոր ծառայութիւններ մատուցանել։ Ամեն պաշտօն և ամեն ապագայ երջանի ներկայացաւ. քննեցի՝ կշռեցի զանոնք. որոշեցի վերջապէս դաստիարակութեան նուիրուել։

Կ'երազէի ըլլալ վարժապետ մը, իտեալ վարժապետ մը, որ իր կողման բարձրութեան դիտակցութիւնը ունենայ, հոգւով մարմնով նուիրուի իւր պաշտօնին, սիրէ աշակերտները, անոնց օգուտը, անոնց ապագան ի մտի ունենալով միշտ ջանայ օժտել զանոնք ամեն տեսակ բարեմասնութեամբ, ու մարդ ընէ, կատարեալ մարդ, բառին բուն նշանակութեամբ։

Այո՛, վարժապետ մ'որ հասկնայ թէ որքան նուիրական է իր պաշտօնը, դասասուէ ոգևորութեամբ և խանդով, նոր շունչ մը դնելով իւր գաղափարներու արտայայտութեան մէջ, խօսի ներշնչմամբ, անբաւական նկատէ միշտ գիտեցածները, ու աշխատի իւր հմտութեանց պաշարը աւելցնելու։

նելով՝ ժամանակին մոնկավարժական և գիտական շարժման հետ ընթացող մարտնչի տղիւթեան ու անոտի նախապաշարմանց դէմ, մարդէ աշակերտաց մտաւարական կարողութիւնները, և ի վերջէ՝ պատրաստէ զանանք կենաց պայքարներուն, պատրաստէ մանաւանդ զանաք տրիտարտութեան, հաստատամտութեան, անձնութեան, զոհողութեան իտեալ մը տալ անոնց, հասկցնել սիրցնել անոնց արդարութիւնը: Ահա այս էր ամենավե՛ մ գործը զոր պիտի ընէր դաստիարակը, այսպէս կըմբռնէր ճշմարիտ վարժապետի կոչումը, նուիրական բան մը կը նկատէր զայն, որ պաշտօն ունէր նոր սերունդները պատրաստել, երիտասարդներու սիրտն ու հոգին մշակել, ներշնչելով անոնց բարւոյն ու ճշմարտին վե՛հ գգացումները:

Եւ սակայն գիտէի թէ վարժապետութիւնը հեշտ ու դիւրին առարկա մը չէր, շատ բաներ աւնէի քաշելիք. աչքովս տեսեր էի վարժապետներու շուրջը ծագած խել մը խնդիրները: Այս խնդիրներէ գլուխը կը տեղային երբեմն անոտի բամբասանքներ, և անանդի զրպարտութիւններ: Բայց ոչինչ չպիտի վճատեցնէր զիս, որոշ մտադրութիւն ունէի անխրդով դիմել դէպի նպատակս, ընդհանուրին օգուտը անձնական խնդիրներէ գեր ի վեր բռնելով:

Միևնգոյն տտես կը բացատրէի կարգ մը վարժապետներուն դէմ ունեցած արհամարհանքս, կը զգայի թէ անոր շարժառիթը իրենց տղիւթութիւնն էր: Համբալկներ ու իրենց պաշտօնին կոչման անտրժան էակներ, իմանդէին դասերին մեքենաբար, անհամբեր սպասելով՝ ժամանցոյց ի ձեռին, որ արձակման ժամը հասնի, թութակի պէս կը սորվէին դասագրքերու մէջ օրուան դասը, ու նոյնը թութակի պէս կը կնիկ կուտային աշակերտներուն: Անգետ մոնկավարժական արդի մեթոտներու. հի՛, պիտի ըսէի, միջնադարեան եղանակաւ կ'դասախօսէին: Չկար իրենց խօսքին մէջ այն աւելնը, այն յափշտակութիւնը որ աշակերտաց համակրութիւնը կը գրաւէ, արծարծելով անոնց սրտին մէջ ուսման սերը:

Իմ երևակայած իտեալի հասնելու համար, մտադրեցի երթալ Գերմանական համալսարան մը, ուր ստանալով բարձրագոյն կրթութիւն մը, պիտի կարողանայի առ ազգս ու առ երիտասարդութիւնը ունեցած պարտքըս արժանաւորապէս կատարել, և այսպէսով ունեցած բաղձնադրս լիովին իրագործուիլը տեսնել:

Շատ դժուարութիւններ կրեցի, ծնողացս դրամական անձուկ վիճակը և կարգ մը նախապաշարումներ ինձ դէմ խոչնդոտներ էին: Բայց ամեն բանի յաղթեցի: Վերջապէս ինքզինքս լայպցիքի Գիտական համալսարանին մէջ գտայ: Տանուովեց տարեկան էի, երբ այս ուսումնական հաստատութեան աշակերտելու բարերազգութիւնը կուենային: Ձեր համբերութիւնը չարտար չպիտի գործածեմ համալսարանական կենդան երկարօրէն պատմելով, այլ պիտի գոհանամ ըսելով՝ թէ եօթը տարի անընդհատ աշխատեցայ արտաքին աշխարհի հետ յարաբերութիւնս կտրելով ու միշտ ուսմանցս մէջ խորասուզուած:

(Մեռացեալն յաջորդ բուով)

ՆԻԿԻՊՈՍ Ս.Գ.Թ.ՍԻՆՍԵ

ԵՄ ՅՈՒԾԱԳՐԵՐՍ*

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՕՐԵՐ

ԱՅ

Իբր թէ Սիլայի ահարկու նեղուցէն սրծած՝ բոլոր նաւադիրն, մանաւանդ իմ և եղբորս երեսին վրայ խնդութիւն կը փայլէր: Իսկ երբ անուշ, յստակ ջուրն ևս, զոր անտարակոյս Քարբաթոսի վերին կողմը սփռուած մանր մունր կղզիներուն մէկէն առած պիտի լինէինք, սկսանք լիուրի խմել ու զովանալ, մեր ուրախութիւնն աւելցաւ: Այնուհետեւ՝ մեր նաւն, որու կամրջին վրայ խրոխտաբար կ'ձեռնէր իրաւամբ մեր բարի նաւագետն և մեզ՝ իր զուարթ բնաւորութեան բերմամբ, կաւալներ կ'ուղղէր, մի քանի օր յաջողակի սլատուելով ծովը կը յառաջանար դէպ ի հիւսիս՝ բարեկեցիկ իր ճամբուն վրայ անոնուն ժայռի կոյտեր, ապա՝ աւելի հեռուն՝ Տիլու և ի վերջէ՝ Քօս, երբեմն հստակաւ որ ոչ միայն իր Աստղեկան և Եսկուլայի տաճարներովն, բժշկութեան այս ալևոր աստուածն որ, սակայն, դեռ ևս միշտ մանուկ է, ինչպէս նաև հայրենակիցն ու ժառանգորդն Հիպոկրատ, այլ և անոր համար որ Քօս կղզին ծընունդ տուած է Ապոլլոնի, այս երկնային նկարչին, որու վրձինը ցարդ նորագոյն ոսոխներուն հիացումն ու նախանձը կ'զրգուէ: Այդ յիշատակելի կղզիէն մեր նաւն՝ աջ կողմէն՝ մի քանի մշուշապատ լեռնակոյտեր յետկոյս թողլով կ'մօտենայ Վադմոս՝ լերի, քարուտ կղզւոյն, որու լերան դագաթը կ'երևի յունական երկնասլաց մենաստան մը, և որու ստորոտն է քարայրն ուր Ս. Յովնանէս գրած է, կըսեն, իր տետիլը, չորաբեկ կղզի, որ երբեմն հսովական պետութեան Քալէտոնիան էր, աքսորի վայր մ'որ թերևս Ս. Ներսէս Պարթև ալ այնքան տարիներ ճգնած է:

Այլ ևս ոչ երկիւղ կ'պաշարէր մեզ և ոչ վտանգ կ'սպառնար: Ամեն օր իր հաճոյքն ունէր, ամեն օր լեռնային, ծովային ակնապարար տեսարաններ մեր առջև կ'սլարկուէին և դէս ու դէն սողսկող սպիտակ առագաստանաւեր, Եգեյեան ծովու կղզիներն հաղորդակցութեան մէջ դնող թեթևաչարժ նաւակ-

ներ, մեր ուշը կ'գրաւէին: Մեր նաւն յաջող հովով նաղեալ—
ճեմ կ'սահէր փրփրալի ալեաց վրայ, որպէս թէ զբոսանաց
պտոյտ մ'ընեցու ելած լինէր: Սակայն մեր հոգին, մեր երեւա-
կայութիւնն դէպ ի հայրենի հողը, Զմիւռնիա, կ'սուրար, այն-
պէս որ անհամբեր էինք մանել անոր անքոյթ նաւահանգիստը:

Եւ ահա Իքարիա մէկ կողմէն, և Սամոս միւս կողմէն կար-
ծես թէ մեզ կ'գիմաւորեն. մին լեռնոտ, փայտաւէտ, ամայի,
միւսն իր Ամպելոս լեռին ճակատը ամպերու մէջ կ'ցուցնէ
մեզ, լեռ՝ որու ստորոտն անցուցած պիտի լինէր իբր մանկու-
թիւնը Պիւթագորաս և իր թուական իմաստասիրութեան նը-
շաններն անոր վրայ դրոշմած. կղզի բարեբեր և գինեւէտ, ուր
Հերայ իր քաճարին աւերակներուն ներքե կ'ենջէ, այն նախան-
ճոտ և վէս դիցունհին որ Ոլիմպոսի աստուածներն իրարու կ'ան-
ցընէր, և հաւատարմութեան օրինակելի պատկեր մը չէր, և ուր
այլ ևս չեն երևիր այն խիզախ նաւաստիներն՝ որ՝ անդունդնե-
րու և ծովային հրէշներու դիմագրաւ՝ իրենց ցոլանաւերը մին-
չև Հերակլեան կոթողները կ'քշէին:

Բայց այս նաւային պտոյտն որքան պահ մ'ախորժեիր, եր-
կարելով սկսած էր ձանձրոյթ պատճառել մեզ, ինչպէս սովո-
րաբար կ'պատճառէ՝ նոյն իսկ եղեմական վայր մ'անդամ, մի-
օրինակ կեանքը: Մանաւանդ մեր կերակուրն՝ որ միշտ ձիթա-
պտուղ, սոխ ու թրջած պաքսիմատ էր, մեր ստոմաքսին վրայ
կ'ծանրանար հետզհետէ, այնպէս որ երբեմն նողկանք զգա-
լով լաւ ևս կ'համարէինք մեր բերանը հովին բանալ և ջրով ու
փշրանքով գոհ մնալ: Երբ այսպէս օր մը՝ եղբօրս հետ գլուխ
դլխի տուած՝ ոչ արևն, ոչ կոհակն, ոչ մեր նաւուն ուղեկից
դեւքիներն, ոչ պայծառ երկինքն, և անոր երեսը թռչտող
հաւերը մեզ հրապուրելու կարողութիւն ունէին, տրտում տը-
խուր իրարու կ'փսփսայինք՝ թէ երբ պիտի վերջանայ այս մեր
ապաշխարանքը, թէ մինչև ե՞րբ պիտի տւէր այս անհատնում
ուղեորութիւնն, և թէ արդեօք նաւապետը նորէն իր կողմնա-
թոյցը կորոյս, և ահա Ոսման քաբդան՝ թերևս գուշակելով մեր
տրտմութեան շարժառիթը, ծիծաղկոտ դէմքով մեզ մօտեցաւ, և,

— Ի՛նչ, տղաքս, շատը գնաց քիչը մնաց, ըսաւ: Ինչո՞ւ այդ-
պէս երեսները կախեր էք, ուրախ եղիք: Հայրենի ջրերու հասը
կ'առնեմ, ահա Ֆիօս՝ այն բազմաշէն ու բազմամարդ կղզին որ
այժմ՝ փլատակ է, ահա դիմացն ամպերու մէջ ծրարուած Բոսա-
րաքն, և միւս կողմը Քարա Պուրուն ուր քիչ մը մեր նաւը պիտի
պարէ ու տաստանի, թէ և անվնաս պիտի մնայ: Ուստի մի քանի

օրէն Իզմիրի ծոցը պիտի մտնէնք, բայց ձեր աղջականներու ծոցը ձեզ աւանդելէ առաջ՝ պիտի մտնեմ Պոչա, այդ իմ ընկի երկիրս, ուր ես ալ իմ կինս ու զաւակներս ունիմ և անոնց կարօտը պիտի սոսնամ։ Եւ Պոչա՝ թէ և փոքրիկ, այլ պտղաբեր քաղաք մ'է այդ եւէտ, ուսկից պիտի բերեմ ձեզ աղւոր ուտելիք, մանաւանդ շատ ընտիր չամիչ, և յուսամ որ շատ գոհ պիտի լինիք։»

Եւ ինչ կարող էինք ըսել այդ առաջարկին դէմ։ Օսման տէրն ու տիրապետն էր իր նաւուն և եթէ մեզ աշխարհի ծայրըն իսկ տանէր, մեր ձայնն ու բողոքն ո՞վ պիտի լսէր։ Տեղն էր ըսել, վերը երկինք, վարը ծով, և մենք երկու ահաւոր անդունդներու մէջ յարակոծ, որոցմէ ազատում չկար, եթէ ոչ նաւապետին բարեսրտութեան մէջ։ Եւ՝ իրօք՝ այնքան պարզ, ազնիւ, այնքան խնամատ ընթացք մ'ունեցաւ մեզ հետ, որ եթէ մեր կողմէն թեթեւ առարկութիւն մ'ընէինք իր խնդրոյն, ոչ միայն պիտի վշտանար այլ և մեզ՝ իօրեւ ապերախս՝ պիտի մեղադրէր անշուշտ Հետեապէս, — Դուք ինչպէս որ յարմար տեսնէք, այնպէս ըրէք, ըսի, նաւապետին, թէ և ներքուստ այնքան գոհ չէի որ մի քանի օր ևս պիտի ուշանար մեր վերադարձըն Իզմիր։

Ձերկարեմ՝ օղը բարերազգարար նպաստեց մեզ և երկու օր չանցած մեր նաւը կ'մտնէր աւազանի նման խորշ մը՝ որու շուրջն ծառաւէտ լեռներ ու այգեստաններով ծածկուած բլրակներ գօտի մը կազմէլով՝ մեր մուտքը գրեթէ անտեսանելի կ'մնար։ Տակաւին երկաթ չնետած՝ քանի մը նաւակներ հասան պաշարեցին մեզ, և սակայն յուսովութեւ կտ դարձան ուղևոր չգտնելով, մինչդեռ՝ Օսման քարդանին հրամանին համեմատ՝ նա իր նաւէն արձակուած նաւակի մը մէջ կ'առնէր մեզ և ցամաքը կ'հանէր, ուր արդէն իր մի քանի բարեկամներն կ'սպասէին։

— Երթանք, ըսաւ Օսման քարդան, և մեր ձեռքէն բռնելով յառաջ անցաւ։ Այն ինչ տունն հասաւ, և ահա երկու առոյգ ու կայտառ պատանեակներ վազելով փաթթուեցան նաւապետին և ապա փոքրիկ սիրուն օրիորդ մ'որ հագիւ Հինգ տարեկան էր։ Եղբօրս հետ կ'ղիտէի այս սրտաշարժ տեսարանն, երբ մեզ դառնալով նաւապետն ըսաւ.

— Ահա պոյնք են եմ զաւակներս՝ որոց կարօտը կ'քաշէի երեք տարիէ ի վեր։ Մովբու վրայ քսան տարի կայ որ կ'ըջիմ, տաժանելի պաշտօն մ'է նաւապետութիւնն, և միայն ատեն պտեն, տղաքս, երբ այս քերքը դամ, հոս կ'երևիմ։ Արիւ ան-

դամ պիտի պատմեմ ձեզ իմ արկածալի ու փոթորկալի կեանքը: Հիմակ՝ պէտք է որ հանդիստ ընենք, և մեր չորցած ստամոքսին հոգը տանինք:»

Աւելորդ է ըսել որ Օսման քարդան չոպուրէն մեծարեց մեզ, և բաւական պաշար ուղարկեց նաւն: Երեկոյեան դէմ՝ երբ կը պատրաստուէր նաւ դառնալու մեզ հետ, իր որդիքն ու կիներ զինք շրջապատելով աղաչեցին որ իր ուղևորութիւնը մի քանի օր յետաձգէ, բայց նա բացէ ի բաց մերժեց՝ ըսելով որ յաջողօքէն պարտաւոր է օգուտ քաղել, և ապա մեզ դառնալով, այս փոքրիկ նաւորդներս ալ թերևս ցաւին եթէ աւելի ևս մնամք մեր մօտ:

— Բայց արդէն ըսիք, որ մտադիր էք երկու օր անցնել ձեր ընտանիքին մօտ, պատասխանեցի աշխուժիւ, մանաւանդ որ մեզ խոստացաք պատմել նաւարկութեանդ անցքերը: Եւ ասկից յարմար տեղ չկայ:

Օսման քարդան՝ որ կարծես թէ մեզ փորձել կ'ուզէր, շատ ուրախ եղաւ տուած պատասխանին վրայ, և, — Դու բաւական ուշիմ տղայ ես, ըսաւ ինձ. ընտանիքի սէրն ի՞նչ է գիտես: Ուստի՝ խնդիրդ պիտի կատարեմ, և վաղն երեկոյ ճամբայ պիտի ելնեմ:»

Եւ այն գիշեր հիւր մնացինք մեր նաւապետին տունն, ուր՝ ընթրիքէն ետք, սրահ մը քաշուեցանք, որ զարդարուած էր գորգերով՝ և սատրներու վրայ նստած՝ ուշադիր սպասեցինք որ իր կեանքը մեզ պատմէ: Եւ Օսման քարդան՝ իրեն տան պատկառելի նահապետը՝ չորս կողմն ընտանիքը բոլորած, երկայն ժխալիայտը ձեռքն սկսաւ խօսիլ:

Մ. Մ.

ԵՐԿՐԻՍ ՀՁՕՐԱԳՈՅՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկա՝ որ մինչև 1877 զար անձանոթ էր Հին Ալթարհի՝ այսօր նորա գաղթականք, որ մեծ մասամբ Եւրոպայէ սերած են, Նոր Ալթարհի մէջ գտնելով բնութեան բոլոր բարիքները լիապէս օգուտ քաղեցին և սուղ ժամանակամիջոցի մէջ այնքան հսկայաքայլ յառաջդիմութիւններ ըրին՝ որոց վրայ իրաւամբ կը նախանձի Եւրոպա: Գիտութեան, արհեստի և ճարտարութեան հաւասարապէս զարդացեալ վիճակ մը տունն և չգաղբեցան աշխատելէ բանաւոր և նստատկայարմար մշակութեամբ՝ հողի

արդիւնաւորութեան ոյժ տալով աւելի զարգացնել երկրագործութիւնը որ անասնաբուծութեան հետ մարդկային պարասպմանց հիմունքը կը կազմեն: Մեքենագիտութեան զգալի զարգացմամբ արհեստագործութիւնը իւր ճիւղերու մեծ մասին մէջ ընդարձակեցին: Կտրի, բամպակի և հունձքի մեքենաները, հեռագիրը, հեռաձայնը, ձայնագիր գործին, ելեկտրական լոյսը Ամերիկացիին յամառ և լուրջ աշխատութեան կենդանի ապացոյցներ են: Իսկ այս երկրին Միացեալ Նահանգները քաղաքակրթութեան ամեն ճիւղերուն մէջ իրենց ձեռք բերած կատարելութեամբ Նոր Աշխարհի մէջ առաջնակարգ դիրք մը բռնած և կերպով մը նորա ներկայացուցիչն և յառաջդիմութեան հետ լոռներն եղած են:

Այս երկրին տարածութիւնը Ալաքա թերակղզիով միասին 9,272,448 քառակուսի քիլոմէդր է և բնակիչք՝ որ 54½ միլիօնի կը հասնին, ամփոփուած են 11,483,318 տուներու մէջ, որք՝ եթէ իւրաքանչիւրի 23 ոտք լայնութիւն հաշուելով՝ փողոցի մը երկու կողմերը շարուէին՝ ամբողջ երկիրը չըջապատելու կարող փողոց մը պիտի կազմուէր:

Կըսուի թէ այս երկիրը արեւի լոյսէն երբէք չզրկուիր, որովհետեւ Ամերիկայի Հիւսիս-Արեւմտեան կողմը Ալաքայի մէջ ժամը 6ին արեւը մարը մտնելու ժամանակ Միացեալ Նահանգացի Հիւսիս-Արեւելեան կողմը Մէյն նահանգին մէջ ժամը 6-56 է կէսըէ առաջ:

Բնակչւոյ յեղունք. — Եթէ Միացեալ Նահանգները հաւասար բնակիչ ունեցող դաշտ մը նկատուէին, բնակչաց կեդրոնը երկրին ճիւղ մէջտեղը պիտի ըլլար, բայց որովհետեւ նոցա բնակիչք աւելի շատ իւր Արեւելեան կողմը հաւաքուած են, բնակչաց կեդրոնը Շիքագօ կը համարուի:

Վարձաբաններ. — Ամերիկեան քաղաքակրթութեան պսակը իւր հառարակ զպրօցներու դրութեան մէջն է: Բւսմունք և գիտութիւն շատ յառաջ դացած են. բազմաթիւ են համալսարանները և ուսումնալսյորբը. բնակչաց 23% թաղային և մասնաւոր դպրոցներ կը յաճախեն. երկրորդ կարգը կը բռնէ Գերմանիա, 19%, և յետոյ Մեծն Բրիտանիա և Ֆրանսա ունենալով միայն 16-5%:

Դպրոցներու տարեկան ծախքը 140.000.000 տոլարի հասնելով մէն մի աշակերտի տարեկան 11½ տոլար կիյնայ. իսկ կառավարութիւնը հանրային դաստիարակութեան համար 400,000.000 տոլար կը վճարէ: Երկրին մէջ 5540 մատենադարան կայ որք կը պարունակեն 20 միլիօն հատոր:

Մենշեր (Patents) . — Սկայ աշխարհիս վրայ երկիր մը որ հուսաստանի Միացեալ Նահանգաց տարեկան գիւտերէն յառաջացած մենաշնորհմանց, 1896 ին 22,000 է աւելի արտօնութիւն առնուած է:

Իսկ թղթատարական յարաբերութեանց համար բաւական է միայն ըսել թէ 70,360 նամակատուներ ունի և աշխարհի 8,000,000,000 նամակաց կէսը իրենն են. այսինքն հաւասար Անգղիոյ, Գերմանիոյ, Ֆրանսայի, Սպանիոյ և Շուէտի տարեկան նամակաց:

Նամակատուներու ծախքը 1896 ին 91,819,537 տօլարի կը հասնէր:

Աշխարհի 41,000 լրագրերու կէսը Միացեալ Նահանգաց կը վերաբերի և տարեկան 3,000,000,000 լրագրի օրինակ կը տպուի:

Երկաթուղիք . — Հաղորդակցութեան ճանապարհները և միջոցները այն աստիճան զարգացած են որ ժամանակի կէսը շահելով հեռաւորութեան գաղափարը քնջած են: Երկաթուղիները երկայն և բազմաթիւ են, Նիւ-Եօրքէն մինչև Սան-Ֆրանչիսքօ գացող զիծը՝ որ երկու սվեանոսները իրարու կ'միացնէ, 7,400 քիլօմէդր երկայնութիւն ունի: Լոկ ուղևորներու շոգեկառքը տարուան մը մէջ կը ճամբորդէ երկրէն մինչև արեգական հեռաւորութեան եռապատիկը: Իսկ նոցա բերած տարեկան զուտ շահը 300,000,000 տօլարէ աւելի կը հաշուուի, այնպէս որ երկաթուղիները առհմային հարստութեան $\frac{1}{6}$ կը կազմեն և բնակչաց 16 տնհատի մէկը երկաթուղւոյ պաշտօնեայ է:

Առաւելաբական ծախք . — Միացեալ Նահանգք այսօր երկրադնտիս ամենէն հարուստ և զօրաւոր հանրապետութիւնը կը կազմեն: 1890 ի մարդահամարը այս երկրին հարստութեան ճշգրիտ հաշիւը կը ներկայացնէ. վերջին տասը տարուան մէջ իւր հարստութեան վրայ $49\frac{0}{10}$ յաւելում եղած է, սակայն համեմատաբար կառավարութեան ծախքը շատ է. 1896 տարւոյն համար ծախսուած դրամը 852,231,470 տօլարի հասած է, այսինքն՝ իւրաքանչիւր վարկեան 663-38 տօլար ծախք ունի կառավարութիւնը:

Թուրքի.

Թ. Գ. ԽԱՆՃՅԱՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍԼՈՅ

Թզմիրի համար	տարեկան	3. 1/2	արձ. ԴՅԻ
» » Վեցամսեայ	2	» »	
Ազգ. վարժապետներու	»	2 1/2	» »
Կ. Պոլսոյ եւ Փոքր Ասիոյ	»	4	» »
» » »	»	2 1/2	» »
Ազգ. վարժապետներու	»	3	» »
Ռուսաստանի համար	»	8	բնական ընդհանուր
» » »	»	4	» »
Եւրոպայի	»	13	Ֆրանս.
» » »	»	9	» »

ԿԱՆԻՒԿՎՃՈՐԵԼԻ

ՄԵԾ ԴԵՐՁԱԿԱՏՈՒՆ

ԹԻՒ 37

ՕՍՄԱՆ ԶԱՏԷ ԽԱՆ, ՎԵՐԻ ՅԱՐԿ

Պատիւ ունիմ յայտարարել Պատ. հասարակութեան և մասնաւորաբար իմ բազմաթիւ Արցախ յաճախորդներուս, թէ ուրախ եմ այս անգամ իրենց կարենալ իմացու ներուս հետեւեալ կարգադրութիւններս, որով անտարակոյս պիտի յաջողիմ աւելի շատ գոհացնել ինձ գիմուղներն:

1⁰ Կատարելագործած եմ իմ ձեւագիրութիւնն՝ անդլիսական նորածնութեան հետեւելով:

2⁰ Այլատաւարներուս մէջ մասնաւոր փոխութիւններ բրած եմ, փորձառու նոր վարպետներ առնելով:

3⁰ Կատարեալ ուղղութիւն և ճշգրտութիւն դերձակատանս հիմնական սկզբունքներն են, հետեւաբար և է խնամք սիրտի չգաղտնի յաճախորդներուս յանձնելու համար ճաշակաւոր և տալուն զգեստներ, և ներկայացնելու անգլիական զգեստեղէնի նիւթեր, որոնք միեւնոյն ժամանակ զիններու շափաւորութեան կողմէ՝ փառահ եմ թէ անմրցելի պիտի լինին:

Զերմայէս կը յանձնարարեմ ճաշակի տէր անձանց գտլ և փորձել դերձակատուս:

ՊՕՂՈՍ ԱՐՐՍՀԱՄԵԱՆ

Կը Խնդրուի Ա. ՄԱՄԼԵՅ. Գաւառական Պաւ. Բա-
ժանորդներէն որ բարեհաճին իրենց բաժնեգրին
փութալ զրկել Խմբագրութեան: Ի դիւրութիւն բա-
ժանորդաց Խմբագրութիւնս կ'ընդունի Շաբ. քորսա-
րոշմ 20 հասը մէկ մեծիսի հաշուով, կամ փոխ-գիր
սեղանոյս կամ Կ. Պօլսոյ վրայ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Գրաստնս ստացած է

ՆՈՒՂԻ ՀԱՅ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒՆ. — Մանկական ոտան ու օր-
ներ. — Տարրական դասընթացքի, Ա. և Բ. չրջաններու. — Սըժ-
ք սո Դաւթեան. Տղազր. Սարգեան. Կ. Պոլս 1897 զին
60 փարայ:

ՀԱՄԱՌՈՏ ԿՐԾՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ. — Պատրաստեց Ա. Հարէ-
Էան. հրատարակութիւն Դաւթեան Գործակալութեան. Կ. Պո-
լս Տղազր. Պէրպէրեան զին 3 զրուշ:

ՆՈՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Հայերէն զրաբար լեզուի. — Սիմոն
Գափամաճեան, բարձրագոյն դասընթացք տարրական նախա-
կրթարանաց, 260 հրահանգք, 64 զրաբար հատուածք, Տղազր.
Կ. Մատթէոսեան Կ. Պոլս 1897. հրատարակութիւն Պալենց
զրատան զին 7 զրուշ:

Պատկերազարդ բնական պատմութիւն. Ա. ԿՆՆԴԱՆՈՒՄԱ-
ՆՈՒԹԻՒՆ Բ. ԲՈՒՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ Գ. ՀԱՆՔԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի
Հ. ԳԱՐԻԲԵԼ Վ. Ե ՄԷՆԷՎԵՆԵԱՆ — Վիեննա. Մխիթարեան տը-
պարան — կազմուածքի զինը՝ Ա. 4, 25 ֆր. Բ. 4, 25 ֆր. Գ.
2 ֆր.:

ՆԱԽԱՏԱՐԵՐՔ ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ և ԲՆ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒ-
ԹԵԱՆՅ Ա. մաս, Ե. ԹԵՅԵԱՆ, հրատարակութիւն Պալենց զը-
րատան — տպոգր. Մատթէոսեան 1897 զին 5 զրուշ:

Անոնք որ կ'փափաքին իրենց երկերն թերթիս մէջ
ծանուցուած տեսներէ, պարտին երէտ-եւ օրինակ խմբա-
զրու թեանս հասցնել: